

Vodič za primenu
Programa

RAZIGRANO RODITELJSTVO

Jun 2022.

RAZIGRANO
RODITELJSTVO

unicef | za svako dete

uz podršku

The LEGO Foundation

**Vodič za primenu
Programa**

RAZIGRANO RODITELJSTVO

Jun 2022.

Vodič za primenu Programa

RAZIGRANO RODITELJSTVO

Vodič za Program „Razigrano roditeljstvo” razvijen je u okviru projekta „Podsticajno roditeljstvo kroz igru” koji sprovode Vlada Republike Srbije i UNICEF sa partnerima uz podršku LEGO fondacije.

Ovaj Vodič pripremao je tim Centra za podršku ranom razvoju i porodičnim odnosima „Harmonija”, a autorka je dr Ivana Milić (Odsek za psihologiju, Filozofski fakultet, Novi Sad).

Posebnu zahvalnost dugujemo stručnim saradnicima: dr Svetlani Janković (Gradski zavod za javno zdravlje Beograd), Jeleni Pešić i Sanji Miloradović (Republički zavod za socijalnu zaštitu), Mariji Belenzadi (Projekat „Inkluzivno predškolsko vaspitanje i obrazovanje” Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja), Jadranki Spasić i Nevenki Arandžević (Savez udruženja medicinskih sestara predškolskih ustanova Srbije) za izuzetan doprinos Vodiču, a posebno u izradi analiza za elemente dokumenta koji se odnose na oslonce koje Program „Razigrano roditeljstvo” ima u sistemu zdravstvene zaštite, obrazovanja i socijalne zaštite.

Zahvaljujemo i nacionalnom Upravnom odboru koji podržava primenu Programa: profesorki Slavici Đukić Dejanović, specijalnoj savetnici predsednice Vlade Republike Srbije za Agendu održivog razvoja 2030, Milki Milovanović-Minić, državnoj sekretarki u Ministarstvu za brigu o porodici i demografiju, Čedomiru Rakiću, državnom sekretaru u Ministarstvu za državnu upravu i lokalnu samoupravu, dr Jeleni Janković, pomoćnici ministra za javno zdravlje u Ministarstvu zdravlja i Milanu Pašiću, pomoćniku ministra za predškolsko i osnovno obrazovanje i vaspitanje u Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

Toplu zahvalnost dugujemo i partnerima iz Stalne Konferencije gradova i opština, jedinicama lokalnih samouprava iz pilot gradova i opština, kao i lokalnim koordinadorima koji su posvećeno radili na stvaranju institucionalnog okvira u lokalnim politikama za uspešnu i održivu primenu Programa.

Posebnu zahvalnost dugujemo svim patronažnim sestrama, pedijatrima, medicinskim sestrama, vaspitačima i stručnim saradnicima iz predškolskih ustanova, socijalnim i stručnim radnicima u sistemu socijalne zaštite koji su, primenjujući Program „Razigrano roditeljstvo”, dali doprinos konačnoj definiciji Programa.

Najiskreniju zahvalnost dugujemo roditeljima koji su trenutke svojih priča iz stvarnog života podelili i na stranicama „Vodiča za Razigrano roditeljstvo”.

RAZIGRANO
ODITELJSTVO

unicef | za svako dete

uz podršku

The LEGO Foundation

SADRŽAJ

-
- 5** Kome je namenjen Program „Razigrano roditeljstvo“?
- 7** Oslonci programa
- 8 Program se oslanja na naučne dokaze o ključnim elementima kvalitetne brige i podsticanja razvoja u ranom detinjstvu
- 12 Program se oslanja na relevantna strateška dokumenta i usklađen je sa globalnim ciljevima podrške ranom razvoju
- 13** Zašto je Program potreban?
- 14 Šta nam govore podaci?
- 14 Kako se Program sprovodio do sada?
- 15 Program se oslanja na postojeće pristupe podrške porodici
- 24** Polazišta Programa: šta je podsticajno okruženje za dete?
- 27** Ciljevi programa: šta Program „Razgirano roditeljstvo“ želi da postigne?
- 29** Principi Programa „Razigrano roditeljstvo“
- 33** Kako se gradi razigrano roditeljstvo?
- 35 Program neguje i podstiče veštine u interakciji sa detetom
- 38** Pristup porodici koji ima praktičar u realizaciji Programa „Razigrano roditeljstvo“
- 40** Uloga zajednice u Programu „Razigrano roditeljstvo“
- 43** Reference

Dobro došli!

Nauka danas nudi niz dokaza da se *deca rađaju sa potencijalom za učenje* i poziva na pažljivo promišljanje načina na koji je učenje moguće podržati upravo u najranijem detinjstvu. Tada su potencijali za razvoj bioloških osnova učenja – pre svega mozga – najveći, ali je i osetljivost deteta na podsticaje i rizike iz okoline – najveća.

Nauka najpre poziva na promišljanje toga šta za *dete znači učenje*. Dok odrasli, kada razmišljaju o tome, u vidu imaju pre svega *sticanje znanja*, za dete učenje podrazumeva *priliku da razvije*, iskombinuje, usavrši *svoje veštine* pokreta i kretanja, govora i komunikacije, zaključivanja, pamćenja, brige o sebi, donošenja odluka, iniciranja i učešća u socijalnim relacijama, poznavanja i upravljanja emocijama. Učenje za dete znači prilika da primeni sve ove veštine tako da bolje razume svet oko sebe i sebe samog. Iz perspektive deteta – veza učenja i razvoja je neraskidiva. Dok učenje omogućuje razvoj, razvoj omogućuje sve raznovrsnija i bogatija iskustva učenja.

Takvo učenje je izrazito kompleksno. Dešava se čitav dan, traži veoma aktivno dete, usmereno na „zadatak“, dete spremno da zadrži pažnju i istraje u svom procesu saznavanja. Zato učenje o sebi i svetu u najranijem detinjstvu traži specifične metode. Odrasli o učenju uglavnom razmišljaju kao o poučavanju i podučavanju. Za dete situacija učenja, pre svega, znači postojanje i dostupnost zanimljivog *podsticaja* koji poziva dete da se *zapita*. Zatim, podrazumeva i prilike da dete dođe do odgovora na svoje pitanje prateći svoju prirodnu *radoznalost*, svoju zainteresovanost, primenjujući ono što zna i ume, *aktivno istražujući*, isprobavajući i manipulišući onim što smatra ključnim činiocima pojave koja je izazvala interesovanje. Dete *aktivno upravlja* svojim procesom saznavanja. Ono menja realnost i prilagođava je sebi da bi lakše našlo „ime“ za ono što pokušava da dokuči, da bi kreiralo okolnosti u kojima u učenju može da uživa i u kojima učenje dovodi do sigurnih rezultata. Dete uči – igrajući se.

Međutim, dete ne uči samo kroz onakvu igru koju odrasli najčešće imaju na umu. Igra ne nastaje samo uz igračke. Ona ne traži posebno vreme ili prostor, niti mora da ima unapred definisana pravila i cilj. Ona može da bude sastavljena od misli, pokreta, zvukova, izraza lica, reči, uloga, radnji, predmeta koji okružuju dete gde god da se nađe. Ona traje ceo dan i dešava se svuda i uvek – kada god se dete zapita i zainteresuje za nešto u svojoj okolini.

Za takav metod učenja je dete spremno i spretno od trenutka rođenja. Nauka danas nudi dokaze da se *dete rađa sa kapacitetima i željom da bude u interakciji sa okolinom, da razvija i ulaže u odnose oko sebe*. Kroz dvosmernu interakciju sa odraslima dete gradi svoju *Mrežu Saigrača* – odraslih koji o njemu brinu i koji podržavaju njegov rani razvoj i učenje, koji će ponuditi ime za ono što dete radi, vidi, doživljava, koji će ponuditi utehu ili umirenje, proširiti prilike za igru i omogućiti detetovu zapitanost i istraživanje.

Odnos sa Saigračima temeljiće se na poverenju i detetovom uverenju – da će Saigrač biti zainteresovan za njega, uvažavati način na koji ono komunicira, razumeti njegovo ponašanje i znati da prepozna različite potrebe koje ono ima (pitanja, namere, želje), i konačno – da će biti vešt da na njih odgovori tako što će da pruži podršku, ili zaštitu kada je potrebno, ali i mogućnost da dete donese odluku, doprinese procesu. Uz takvog Saigrača, dete će se, pre svega, osećati *sigurno, bezbedno, voljeno, važno, poštovano*. Dete će tako biti *fokusirano na istraživanje i učenje* što mu omogućava da stvara temelje ne samo za saznavanje i akademski uspeh, već i za mentalno, fizičko i emocionalno zdravlje i veštine socijalnih odnosa za ceo život.

Kada je detetova potreba za emotivnom sigurnošću, povezanošću i pripadanjem ugrožena zbog nekog stresnog ili traumatskog iskustva, ili zbog izostajanja podrške (usled nespretnosti odraslog da prepozna i da odgovori na detetovu potrebu za emotivnom sigurnošću, da stvara prilike za dete da učestvuje u interakcijama sa drugima, da istražuje i saznaje), prilike za učenje su oskudnije, te su detetova dobrobit i kapaciteti za interakciju i istraživanje – takođe smanjeni.

Veliki broj činilaca utiče na kvalitet učešća odraslog u igri deteta i na spremnost da ponudi negujuće i podsticajno okruženje za dete. I, dok će dete, po rođenju, umeti i želeti da pozove svoje staratelje u kvalitetnu interakciju, odrasli možda neće umeti ili moći da taj poziv prepozna, da na njega odgovori ili da učestvuje u interakciji i da je podržava i održava.

Zato ne možemo kreirati dobre uslove za razvoj deteta, ako ne brinemo o roditeljima i starateljima i ako ne budemo uz njih u onom intenzitetu koji im je potreban, celim putem, sve dok razvijaju veštine kvalitetnog staranja o detetu.

Dobro došli u Program koji u fokusu ima brigu o roditeljima i starateljima sa ciljem razvoja veština kreiranja podsticajnog i negujućeg okruženja za dete. Dobro došli u Program koji za cilj ima da za svako dete kreira mrežu veštih Saigrača.

Dobro došli u Razigrano roditeljstvo!

**Kome je
namenjen Program
„Razigrano
roditeljstvo“?**

RAZIGRANO
ODITEJSTV

Nastojeći da doprinese kreiranju okruženja koje je za dete negujuće i podsticajno, Program „Razigrano roditeljstvo” u fokusu ima **roditelje**. Uvažavajući da su okolnosti odrastanja dece raznolike, termin *roditelj* se u Programu koristi da opiše svaku odraslu osobu koja neposredno odgaja i vaspitava dete. Tako je Program, osim biološkim roditeljima, namenjen i hraniteljima, usvojiteljima i drugim starateljima koji sa detetom žive i brinu se o njemu.

Za roditelja, Program „Razigrano roditeljstvo” najpre nastoji da osigura prilike za interakciju sa detetom, a zatim i mrežu podrške koja će brinuti o emotivnoj dobrobiti roditelja, a koja će ga podržavati da, kroz interakcije sa detetom, gradi i unapređuje svoje veštine respozivnog i podsticajnog staranja.

Program snažno naglašava da detetu nije potreban savršen roditelj, već *dovoljno dobar roditelj* koji će biti zainteresovan da ga upozna i prihvati, koji će uz dete da uči kako da prepozna, razume i odgovara na njegove potrebe i kako da kreira prilike u kojima će dete da sazna o sebi i svetu, istražujući i igrajući se.

Program, dalje, u fokusu ima **praktičare** različitih struka koji porodicu sreću i imaju mogućnost da je podrže na putu razvoja kvalitetne brige o detetu. Uz praktičare različitih struka roditelji preuzimaju roditeljsku ulogu i pripremaju se za nju. Uz njih prolaze prvi dani zajedničkog života dece i roditelja.

Kako dete raste, različiti praktičari zauzimaju važno mesto u svakodnevnom životu porodice tako što prate rast i razvoj kako deteta, tako i porodice. Njima je vidljiva porodična dinamika, uloge, način na koji porodica organizuje svoje dane, način na koji razume vaspitanje i brigu o detetu, gradi odnos sa detetom ili podstiče njegov razvoj i učenje.

Kod različitih praktičara koji susreću porodicu, Program najpre nastoji da ujednači *paradigmu* koju oni imaju kada razmišljaju o kvalitetnom roditeljstvu, stavljajući naglasak na veštine roditelja da kreiraju negujuće (na detetove potrebe usmereno) okruženje koje je podsticajno, emotivno sigurno i prihvatajuće. Program nastoji da ujednači *fokus* praktičara kada podržavaju roditelje u brizi o detetu, usmeravajući ih na građenje *respozivnosti* (veštine da prepoznaju, razumeju i odgovore na detetove potrebe) i *razigranosti* (veštine koja im pomaže da dete uključe u interakcije i da kreiraju prilike u kojima će dete saznati o sebi i svetu kroz igru). Program nastoji da ujednači *jezik* kojim praktičari različitih struka govore u kontaktu sa porodicama, kojim prenose i komuniciraju poruke i vrednosti kvalitetnog roditeljstva. Konačno, Program teži da podstakne razvoj *kompetencija* koje su potrebne da bi praktičari zaista mogli da podrže roditelje u razvoju *veština podsticajnog roditeljstva*.

Na taj način, Program povezuje praktičare u jedinstvenu, razumljivu i dostupnu mrežu podrške za roditelje, koja kontinuirano brine o porodici, gradeći u njoj kapacitete za kvalitetnu brigu o detetu.

Naposletku, Program u fokusu ima **zajednicu**. Upravo nju, Program nastoji da usmeri na poznavanje i prihvatanje porodica koje u njoj žive, na praćenje i prepoznavanje potreba koje različite porodice mogu imati na svom putu staranja o detetu. Program poziva zajednice da, na osnovu podataka o prepoznatim potrebama porodica, grade svoje kapacitete da na njih odgovore — odgovarajućim uslugama i dostupnim, jasnim, nedvosmislenim porukama o tome zašto se i kako roditeljstvo uči.

Oslonci Programa

RAZIGRAN
ODITELJSTV

Program se oslanja na naučne dokaze o ključnim elementima kvalitetne brige i podsticanja razvoja u ranom detinjstvu

Odnosi i uključenost su temelj podrške razvoju i učenju. Podrška razvoju u najranijem detinjstvu se dešava kroz interakciju sa okruženjem. Detetovo okruženje je fizičko (predmeti, mirisi, teksture, zvuci...), ali i socijalno. I kada su u pitanju fizička i socijalna okolina deteta, njihov uticaj je povezan sa prirodom i kvalitetom iskustava koja se detetu nude u oba okruženja. Zato, kvalitet relacija sa detetom i oko deteta ima uticaj na celokupan razvoj deteta, pa i na način na koji će dete ovladati svojim veštinama i koristiti ih kako bi upoznalo i bilo u interakciji sa fizičkim i socijalnim okruženjem u kome se nalazi. Dokazi iz istraživanja ukazuju na to da se najviše pozitivnih efekata na razvoj deteta dobija ako su relacije sa **detetom tople, negujuće, responzivne i vođene potrebama, interesovanjima i karakteristikama deteta** (Shonkoff, Phillips, 2000).

Dosezanje ovih karakteristika staranja o detetu je zahtevno. Sam kvalitet roditeljstva je pod uticajem velikog broja činilaca. Istraživanja ih sumiraju kroz različite modele roditeljstva (Belsky, 1984; Abidin, 1992; Vondra, Sysko, Belsky, 2005; Belsky, Jaffee, 2006; Belsky, Conger, Capaldi, 2009; Taraban, Shaw, 2018). Bez obzira na to kojim modelom da je predstavljen, i šta se u modelu prepoznaje kao centralni činilac kvaliteta brige o detetu, istraživanja beleže značajan broj, međusobno povezanih faktora iz domena ličnih iskustava i karakteristika roditelja, konteksta u kom roditelj živi — počev od relacija u kojima se aktuelno nalazi (uključujući bračnu, koroditeljsku, ali i samu vezu sa detetom), pa do statusa, uloga koje u društvu ima, svakodnevnih izvora stresa, događaja koji zahtevaju prilagođavanje, dostupnih mreža podrške i niza drugih faktora. Upravo zbog toga, programi koji imaju za cilj da podrže rani razvoj — ne mogu da izgube iz vida brigu o roditeljima i ne mogu da „preskoče“ rad na kvalitetu odnosa roditelja i deteta.

Nauka danas nudi ime za bihevioralne jedinice kvalitetne interakcije roditelja i deteta: *iniciraj-uzvratni mehanizam*. Ovaj termin zapravo sumira osnovne karakteristike ponavljajućih iskustava kvalitetne razmene između roditelja i deteta u negujućem i podsticajnom okruženju. *Iniciraj-uzvratni* je fokusirana, dvosmerna interakcija između roditelja i deteta u kojoj i odrasli i dete pokušavaju da komuniciraju, da se razumeju, povežu, pokažu jedan drugom pažnju, zainteresovanost i nežnost. Osnov ovakve interakcije je poverenje u detetove veštine da započne interakciju (inicira) i njome komunicira neku svoju potrebu, zapitanost, zainteresovanost i slično. Jednako tako, dete se smatra veštim i da odgovori (uzvratni) na podsticaj iz okoline, ili na neku reakciju roditelja. Dete, kao ni odrasli, ne komunicira, niti inicira, niti uzvraća, samo rečima. Ono koristi ton glasa, zvukove, dodir, osmeh, plač, kontakt očima, pokrete telom (dosezanje, posezanje, naginganje, pokazivanje, grljenje ili kretanje na drugi način). Zato se u osnovi ove razmene nalazi međusobna povezanost između roditelja i deteta — koja čini da su uigrani u iniciranju-(razumevanju)-uzvratanju poruka. Istraživanja, pre svega iz oblasti neuronauka, ponudila su značajan broj dokaza da je upravo ovakva, usklađena, recipročna interakcija između roditelja i deteta, osnov za razvoj mozga, za učenje, ali i za mentalno, emocionalno i fizičko zdravlje deteta. Dete se rađa spremno da komunicira i učestvuje u interakciji sa okolinom, ali i da takvu interakciju započinje, očekuje i traži (Shonkoff, Phillips, 2000; Dalli, White, Rockel, Duhn, 2011; Center for developing child, 2004–2020). I upravo će taj kvalitet interakcije biti osnov za formiranje sigurne afektivne vezanosti koja se smatra temeljom razvoja kapaciteta za poverenje, stabilne i kvalitetne veze tokom celog života, ali i za zdravo emocionalno i socijalno funkcionisanje (de Wolf, van Ijzendoorn, 1997; Cummings, Cummings, 2002; Esposito et al, 2017.)

Ovakva interakcija u osnovi ima **responzivnost**, jednu od merljivih i fundamentalnih komponenti senzitivnosti (Isabella, 1993). Roditelji se ponašaju responzivno kada prate detetovo ponašanje i reaguju na njega u skladu sa detetovim razvojem, potrebama i veštinama, kada su podržavajući i emocionalno negujući (Bornstein, Tamis- Le Monda, 1997; Eshel i sar, 2006).

Efekti responzivnosti na razvoj deteta su značajni i sveobuhvatni. Osim ranije pomenutih, dosledno beleženih efekata na razvoj sigurne afektivne vezanosti kod deteta (Cummings, Cummings, 2002; Belsky, Pasco Fearon, 2008), istraživanja beleže da responzivna interakcija između roditelja i deteta doprinosi kognitivnom razvoju, razvoju govora i, generalno, prilikama za učenje u ranom detinjstvu (Tamis-Le Monda, Bornstein, Baumwell, Damast, 1996; Tamis- Le Monda, Bornstein, Baumwell, 2001; Tamis-LeMonda, Shannon, Cabrera, Lamb, 2004; Laundry, Smith, Swank, Assel, Vallet, 2001; Laundry, Smith, Swank, 2006). Osim u igri, responzivnost je vidljiva u govoru upućenom detetu, pristupu roditelja u hranjenju deteta (Black, Aboud, 2011) i nizu drugih interakcija koje doprinose podsticajnijem okruženju (Richter, 2004; Eshel, Daelmans, Cabral deMello, Martines, 2006).

Responzivnost nije datost. Da bi razvoj responzivnosti bio moguć, neophodan preduslov je uključenost u interakciju sa detetom. Zato nauka puno pažnje posvećuje prilikama koje roditelji imaju da učestvuju u interakciji sa detetom. U ovom kontekstu, istraživanja svojim podacima daju snažne argumente o značaju uključenosti oca, ali i samog kvaliteta odnosa roditelj-dete, pa i u responzivnosti u toj relaciji (Brown, Mangelsdorf, Neff, 2012; Carbera. 2020; Palkovitz, 2019). Efekti uključenosti očeva su značajni kako za detetov razvoj, tako i za razvoj, identitet samih očeva, ali i kvalitet odnosa unutar porodice (Carbera, Shannon, Tamis-Le Monda, 2007; Palkovitz, 1996; Tamis-Le Monda, Shannon, Carbera, Lamb, 2004; Rodriguez, Sokolovic, Madigan, Luo, Silva, Misra, Jenkins, 2021). U razumevanju činilaca koji doprinose uključenosti očeva, nauka izdvaja različite faktore poput kvaliteta koroditeljskog odnosa ili regulatorskog ponašanja majki (Cabrera, Fitzgerald,

Bradley, Roggman, 2014; Allen, Hawkins, 1999; Feinberg, 2003; Mc Bride, Rane, 1998; Schoppe-Sullivan, Brown, Cannon, Mangelsdorf, Sokolowski, 2008)

Stres ometa kvalitetno staranje o detetu i kvalitet interakcije roditelja i deteta. Kvalitet staranja o detetu, pokazuje se vrlo osetljivim na delovanje stresora koji dolaze iz različitih izvora. Značajan broj istraživanja beleži snažne uticaje stresa i izazova u mentalnom zdravlju na kvalitet roditeljstva, pa i na responzivnost i očeva i majki. Kao poseban izvor stresa koji deluje na kvalitet staranja prepoznat je **roditeljski stres**, koji uključuje psihološku reakciju na zahteve koje uloga roditelja podrazumeva (Crnic&Low, 2002; Deater-Deckard, 1998, 2005; Abidin, 1992; Abidin, 1990; Raikes & Thompson, 2005; Östberg, Hagekull, & Hagelin, 2007; Crnic & Ross, 2017). Roditeljski stres potiče iz nekoliko izvora – karakteristika deteta (zdravlje deteta, zahtevnost), interakcija roditelj-dete (komunikacija, povezanost, očekivanja), kao i karakteristika roditelja (kompetentnost, odnosi sa partnerom, ograničenja roditeljske uloge) (Deater-Deckard, 1998). Čini se, zapravo, da između roditeljskog stresa i kvaliteta staranja postoji uzajamno delovanje, budući da istraživanja pokazuju da roditelji koji imaju manje razvijene kompetencije za odgovaranje na potrebe deteta, odnosno roditelji koji su manje responzivni, doživljavaju više nivoje roditeljskog stresa. Kvalitetno staranje, odnosno, čak i sam doživljaj roditelja da su osetljivi na potrebe deteta, istraživanja prepoznaju kao faktor koji dovodi do nižih nivoa roditeljskog stresa (Raikes & Thompson, 2005; Östberg, Hagekull, & Hagelin, 2007; Crnic & Ross, 2017).

Sa druge strane, nalazi istraživanja govore da majke koje doživljavaju više nivoje roditeljskog stresa imaju manje potencijala da prilagode svoje ponašanje potrebama deteta, i da kreiraju podsticajno, sigurno i bezbedno okruženje za rast i razvoj deteta (Paulussen-Hoogeboom, Stams, Hermanns & Peetsma, 2008; Mihić, Rajić & Torma, 2016; Ward & Lee, 2020). Delovanjem na responzivnost staratelja, na prilike za učenje, bezbednost i sigurnost porodičnog okruženja, roditeljski stres posredno ostvaruje negativni uticaj i na sam razvoj deteta (Paulussen-Hoogeboom, Stams, Hermanns & Peetsma, 2008; Mihić, Rajić & Torma, 2016; Ward & Lee, 2020).

Uticaj roditeljskog stresa na kvalitet staranja, odnosno mogućnost građenja podsticajnog okruženja za dete i odgovaranja na potrebe deteta, naročito je vidljiv u porodicama dece sa smetnjama u razvoju (Bundy & Kuncce, 2009; Weiss, Viecil & Bohr, 2015; Mihić, Rajić & Torma, 2016; Thullen & Bonsall, 2017; Factor, Swain & Scarpa, 2018; Rodriguez, Hartley & Bolt, 2019; Droogmans, Vergaalen, Van Buggenhout & Swillen, 2021), kod dece koja imaju probleme u ponašanju, ili zahtevan temperament u ranom uzrastu (Anthony, Anthony, Glanville, Naiman, Waanders & Shaffer, 2005; Benzies, Harrison & Magill-Evans, 2005; Rodriguez, Hartley & Bolt, 2019; Holly et al., 2019.), kao i kod roditelja prevremeno rođene dece i dece sa veoma niskom težinom na rođenju (Kaarensen et al, 2006; Howe et al., 2014), budući da roditeljski stres dolazi istovremeno iz sva tri ranije pomenuta izvora stresa. Prepoznavanje i odgovaranje na detetove potrebe, može biti otežano zdravstvenim statusom deteta, što posledično utiče na samu interakciju roditelj-dete, te i doživljaj roditelja da su dovoljno kompetentni da se staraju o detetu. Stoga, roditelj biva onemogućen da kreira podsticajnu, bezbednu i sigurnu sredinu u kojoj će dete imati prilike da istražuje u skladu sa svojim potencijalima. Dodatno, u porodicama prevremeno rođene dece, dece sa smetnjama u razvoju ili hroničnim zdravstvenim teškoćama, roditelji se suočavaju sa snažnim izazovima vezanim za prihvatanje deteta i rekonceptualizaciju ideje staranja o detetu (Oppenheim et al, 2007; Marvin & Pianta, 1996). Ovi procesi su značajno povezani sa izraženijim stresom roditeljstva i teškoćama u mentalnom zdravlju i prilagođavanju, ali i u uspostavljanju kvalitetnih relacija sa detetom (Sheeran, Marvin, Pianta, 1996; Marvin & Pianta, 1996; Krstić, Mihić, Mihić, 2015). Visok stres u ovim porodicama beleži se i kod očeva i kod majki, a rane intervencije usmerene na građenje kvalitetnih odnosa i sistema podrške mogu da ga umanje (Howe et al, 2014; Kaarensen et al, 2006). Porodice prevremeno rođene dece (Mahler et al., 2014), kao i porodice dece sa smetnjama u razvoju (Johns, Hershfield, Seifu & Haynes, 2018; Gilson, Davis, Gains, Brunton, Williams & Reddihough, 2021), u većem su riziku od postpartalne depresije i drugih problema u mentalnom zdravlju, koji su, sami po sebi, nezavisni činiooci koji utiču na pojavu ili intenziviraju stres roditeljstva.

Naučna istraživanja pokazuju da će kvalitet staranja o detetu biti manji ukoliko su roditelji izloženi različitim izvorima stresa koji dolaze iz konteksta u kom žive (Leyendecker, Harwood, Comparini, & Yalçinkaya, 2006; Belsky, Bell, Bradley, Stallard & Stewart-Brown, 2007; Coleman & Karraker, 1998; Slack, Holl, McDaniel, Yoo & Bolger, 2004; Leyendecker, Harwood, Comparini, & Yalçinkaya, 2006; Vernon-Feagans, 2013; Lange, Dáu, Goldblum, Alfano, & Smith, 2017). Istraživanja beleže dosledno negativan uticaj niskog socio-ekonomskog statusa na kvalitet staranja o detetu (Leyendecker, Harwood, Comparini, & Yalçinkaya, 2006; Belsky, Bell, Bradley, Stallard & Stewart-Brown, 2007) i za ovu pravilnost nalaze različita objašnjenja. Najpre, pripadanje grupi niskog socio-ekonomskog statusa, često uključuje život u privremenom, ili pak trajnom siromaštvu. Siromaštvo deluje na kvalitet staranja ograničavajući kako samu responzivnost roditelja, tako i dostupnost resursa za brigu o ishrani, o zdravlju, kao i podsticajnosti okruženja porodice (Coleman & Karraker, 1998; Slack, Holl, McDaniel, Yoo & Bolger, 2004; Leyendecker, Harwood, Comparini, & Yalçinkaya, 2006; Vernon-Feagans, 2013; Lange, Dáu, Goldblum, Alfano, & Smith, 2017). Pripadnost manjinskoj grupi stanovništva često podrazumeva pripadnost socijalno i ekonomski ugroženoj grupi stanovništva, što uključuje i život u nerazvijenim, udaljenim, kao i zagađenim delovima naselja. Ovaj faktor ostvaruje svoj uticaj na kvalitet staranja čineći porodični kontekst manje bezbednim, podsticajnim, kao i ograničavajući dostupnost kvalitetne hrane i vode, zdravog života, kao i responzivnosti roditelja (Belsky, Bell, Bradley, Stallard & Stewart-Brown, 2007; Fuligni & Yoshikawa, 2003; Leyendecker, Harwood, Comparini, & Yalçinkaya, 2006).

Izraženiji nivo stresa vezanog za staranje o detetu mogu da imaju i usvojiteljske i hraniteljske porodice (Bird, Peterson, Miller, 2002; McKay, Ross, Goldberg, 2010; Palacios, Sacher-Sandoval, 2006; Canzi et al, 2019; Bergsund et al, 2020). Ono što je važno istaći jeste da se socijalna podrška pokazuje kao protektivni faktor kvaliteta staranja kada je u pitanju delovanje roditeljskog stresa, ali i drugih izvora stresa (Raikes & Thompson, 2005; Östberg, Hagekull, & Hagelin, 2007; Rodriguez, Hartley & Bolt, 2019).

Uključivanje deteta u rutine kreira važne prilike za učenje. Učešće dece u svakodnevnom porodičnim aktivnostima definisana je kao uključenost u različite životne situacije u domu (WHO, 2001) i usko je povezano sa različitim aspektima razvoja. Istovremeno, predstavlja i potencijal za celoživotno iskustvo, krije veliki broj prilika za učenje u situacijama koje su smislene, dešavaju se u svakoj porodici, ponavljaju se i podrazumevaju odnose sa, za decu bliskim, okruženjem. Dodatno, ono podstiče i spremnost i spretnost da se dete uključi i u druge aktivnosti – slične, ili potpuno drugačije. Time stiže osećaj vrednosti, važnosti, samopouzdanje i stvara krug iskustava koja se međusobno povezuju, nadopunjuju i tako postaju sve bogatije podsticajima. Kontinuirano učešće dece u svakodnevnom rutinama i ritualima u porodici, povezano je sa podsticajem celokupnog razvoja, ali je i oslonjeno na rastuće veštine koje dete ima (Davis & Polotajko 2004; Edwards & Christiansen 2005; Law 2002).

Aktivnosti u kojima dete učestvuje mogu imati više ili manje strukture (Jarus et al. 2010). Formalne, *visokostrukturirane aktivnosti*, imaju unapred definisana pravila i jasan cilj koji treba da se dosegne (najveći broj uobičajenih porodičnih rutina obuhvata održavanje higijene, pripremanje jela, postavljanje stola). One za decu omogućuju ne samo da „provežbaju” konkretne veštine, već i da razumeju i uoče pravilnosti, sled dešavanja, komponente aktivnosti, međusobne povezanosti među koracima, ali i značenje kooperativnosti. U svakodnevnom životu porodice postoji i značajan broj *nestruktuiranih situacija* (planiranje kupovine, planiranje Slave i pozivanje gostiju, kreativne aktivnosti, zajedničko čitanje, porodične šetnje i slično) koje su u većoj meri fleksibilne, spontane i dozvoljavaju više vođenja od strane deteta. Porodični rituali (ustaljene porodične aktivnosti važne za konkretnu porodicu, npr. kako se sprema za spavanje, kako se proslavlja Nova godina, i slično), su često manje strukturirani i doprinose i osećanju bliskosti, zajedništva, pripadanja i građenju identiteta (kako kod dece, tako i identiteta roditelja kod odraslih) (Boyce, Jensen, & James, 1983; Werner DeGrace 2004; Harrist et al., 2019; Segal 2004). Efekte na doživljaj predvidljivosti, zajedništva i emotivne bliskosti među članovima porodice, ima i učešće u strukturiranim rutinama (Kase, 1999). Zajedničko provedeno vreme u rutinama, ali i zajedničko osmišljavanje rituala i donošenje odluka o njima, predstavljaju prilike da se razvija kvalitetan odnos između roditelja i deteta (Axelsson & Wilder, 2014), kao i da roditelji, u spontanijim situacijama, posmatraju i razumevaju ponašanje deteta, prepoznaju njegove potrebe i na njih odgovaraju (Fiese, 2007; Murphy et al., 2009; Ren & Fan, 2019).

Efekte učešća dece u porodičnim rutinama i ritualima vidljivi su i kada je u pitanju razvoj socio-emocionalnih veština deteta, pogotovu u domenu emocionalne regulacije, fizičkog i mentalnog zdravlja dece, ali i prilagođavanja dece i porodice u celini u očekivanim tranzicionim tačkama (poput polaska u vrtić), i akademskog postignuća dece na svim nivoima obrazovanja (Ferretti & Bub, 2017; Chen, 2017; Ren & Fan, 2019).

Učešće dece u rutinama i ritualima porodičnog života ređe je ohrabrivano u porodicama niže obrazovanih roditelja (Guichard & Grande, 2019), ali i u porodicama dece sa smetnjama u razvoju (Engel-Yeger et al. 2009; Jarus et al. 2011; Mancini and Coster 2004; Rosenberg et al. 2010a; Schenker et al. 2005; Rodger & Umaibalan, 2011).

Aktivnosti poput razgovora ili čitanja sa detetom imaju pozitivne efekte za ceo život. Dobro je poznat istraživački podatak o tome da su, već do treće godine života, deca koja dolaze iz porodica nižeg socio-ekonomskog statusa u zaostatku više od 30 miliona reči koje poznaju i koje koriste, u odnosu na decu iz opšte populacije. Broj reči koje ova deca čuju u najranijem detinjstvu je za 30 miliona manji u odnosu na decu u porodicama boljeg socijalnog i ekonomskog statusa (Hart, & Risley, 1995, prema Suskind, & Leffel, 2013). Ova studija bila je temelj za razvoj brojnih programa kojima se podržavaju rutine govora sa bebama od prvog dana života. Čitanje sa decom jedan je od rituala koji omogućavaju veoma intenzivnu verbalnu razmenu između roditelja i dece, a efekti toga su, prema dokazima iz istraživanja, daleko veći i intenzivniji od samog širenja rečnika.

Zajedničkim čitanjem označavamo interakciju u kojoj odrasli čita zajedno sa detetom (uključuje dete u čitanje) i o pročitanoj ili rečenom, sa njim razgovara tokom i nakon čitanja (van Kleeck, et al., 1997). Roditeljska responzivnost tokom ove aktivnosti podstiče razvoj veština čitanja (Dexter, & Stacks, 2014), veština pismenosti (Mol, et al., 2009), razvoj ekspresivnog jezika (Mol, et al., 2008), kao i njegovo razumevanje (Vally, et al., 2015). Pokazuje se da razgovori tokom čitanja doprinose razvoju konceptualnog znanja kod deteta (Neuman, et al., 2011), promovišu i modeluju bogatiji i složeniji rečnik (Dickinson, & Porche, 2011), uključuju dekontekstualizovane razgovore o stvarima i osobama u prošlosti ili budućnosti, što deci omogućava učenje i izvan aktivnosti čitanja (Dickinson, & Smith, 1994), a modeluju i povezivanje slike i teksta (Justice, et al., 2002) i uspešnije usvajanje jezičkih veština (Mol, et al., 2009). Čitanje naglas, ili pričanje priča, sa ili bez knjiga, naročito kada se neka priča ponavlja, nudi detetu osećaj sigurnosti i poznatosti i podstiče razvoj rečnika (Evans et al., 2000, prema Mathers, et al., 2014; Dickinson, & Smith, 1994). Dokazi ukazuju da deca usvajaju komplikovanije reči tokom zajedničkog čitanja sa roditeljima (Puglisi, et al., 2017), jer su tokom ove aktivnosti izložena i rečima koje se ne koriste u svakodnevnom razgovoru (Raikers, et al., 2006). Važno je i da se uključivanjem u ovu aktivnost, između roditelja i deteta zapaža poboljšanje kvaliteta

njihove veze (Xie, et al., 2018). Pokazuje se da deca tokom aktivnosti deljenja knjige sa odraslima uče o sebi, o drugima – a kroz odnose sa njima stiču generalna znanja i strategije za suočavanje sa različitim nepogodnim okolnostima (Duursma, et al., 2008), kao i veštine rešavanja problema, koje dalje vode boljem kognitivnom razvoju generalno (Shahaeian, et al., 2018). Kasnije, pokazuje se da deca koja su učestvovala u aktivnostima zajedničkog čitanja, postižu i viša školska postignuća (Barnes, & Puccioni, 2017; McElvany, & Artelt, 2009). Najpre, dokazi govore da je zajedničko čitanje povezano sa razvojem akademskih veština (znanje oblika, slova, reči, brojeva) (van den Heuvel-Panhuizen, et al., 2016), i spremnosti za školu (Mol, et al., 2009), a zatim da se tokom ove aktivnosti deci daje prilika za upoznavanje značajnih praksi učenja koje onda koriste tokom školovanja, ali i u svakodnevnim iskustvima – kao sumiranje značenja pročitane teksta, razgovor o apstraktnim konceptima i pravljenje logičkih veza između različitih elemenata određene priče (Hindman, et al., 2013). Takođe, pokazano je i da su aktivnosti povezane sa pismenošću u porodičnom okruženju snažnije povezane sa uspešnošću dece u matematici, u odnosu na aktivnosti koje su specifične za matematiku (Andres, et al., 2012).

Programi podrške ranom razvoju koji se temelje na podsticaju zajedničkom čitanju roditelja i dece od najranijeg detinjstva, imaju značajne i stabilne efekte na generalni kvalitet staranja i podršku razvoju deteta (Zuckerman, & Needlman, 2020; Needlman, et al., 1991; Needlman, et al., 2005; Moore, & Wade, 2003; Wade, & Moore, 1998; Barratt-Pugh, & Rohl, 2010). Dokazi koje dobijamo i od profesionalaca uključenih u rad programa ukazuju nam da takvi programi pružaju mogućnosti za zbližavanje roditelja i deteta, da je njihovo zajedničko vreme usmereno na dete i da je to vreme provedeno kvalitetnije. Sveukupni zaključak usmerava nas ka tome da se odnos prema knjigama menja i kod roditelja, koji postaju sigurniji i imaju veće samopouzdanje u ovoj aktivnosti u kojoj uživaju, kao i kod dece, koja postaju uključena i preuzimaju veću inicijativu (Barratt-Pugh, & Allen, 2011).

Kakve intervencije mogu da unaprede kvalitetno roditeljstvo? Veliki broj intervencija je evaluiran u smislu doseganja očekivanih efekata, ali kada je proces u pitanju, odnosno identifikacija karakteristika programa koje su povezane sa njegovom efektivnošću – podataka je značajno manje (Korfmacher, Kitzman, Olds, 1998). Intervencije namenjene jačanju roditeljskih veština variraju u trajanju, tehnikama i intenzitetu rada sa porodicom, konkretnosti očekivane promene (postavljenog cilja), a razlikuju se i s obzirom na to ko realizuje podršku (od visoko treniranih praktičara do paraprofionalaca). Individualizovan pristup (kontakt sa jednom porodicom), aktivnost roditelja u programu (i učestalost prisustva i angažman u toku rada sa praktičarem i između susreta), kao i kvalitet odnosa sa realizatorom programa se pokazuju korisnim za efikasnost programa (Heinicke et al., 1999, 2000; Lieberman, Weston, Pawl, 1991; Berlin, Brooks-Gunn et al., 1998; Tolan, Hanish, McKay, Dickey, 2002; Baydar, Reid, Webster Stratton, 2003; Reid, Webster-Stratton, Baydar, 2004; Stolk et al., 2008).

Dokazi sugerišu da je roditeljstvo, pa i kvalitet odnosa roditelja i deteta, moguće unaprediti intervencijama (Bakermans-Kranenburg, van Ijzendoorn, Juffer, 2003; Gardner, Dishion, Shaw, Burton, 2007). Ipak, sumirano, rezultati istraživanja koja su rađena sa ciljem utvrđivanja mogućnosti uticaja na veštine staranja o detetu ukazuju i to da se ta promena relativno teško doseže, pogotovu u porodicama sa višestrukim izazovima i izvorima stresa (za pregled Shonkoff, Phillips, 2000; Bakermans-Kranenburg, van Ijzendoorn, Bradley, 2005). Intervencije mogu biti usmerene *na nivo ponašanja* (vidljiva responzivnost i senzitivnost) i doseganje promena dovoljnih da bi se desila i promena u dobrobiti deteta ili *na nivo reprezentacija* koje značajno više garantuju održivost promene u susretu sa narednim razvojnim izazovima i prekretnicama.

Kratke, fokusirane intervencije koje su usmerene na edukaciju, praćenje i modelovanje interakcije sa detetom – efikasnije su u doseganju cilja (promene u vidljivoj responzivnosti). To, ipak, ne garantuje i promene u reprezentacijama – unutrašnjim predstavama, uverenjima i radnim modelima samog roditeljstva, koje su pod snažim uticajima i ličnih iskustava roditeljstva, ali i kvaliteta aktuelnih relacija u kojima roditelj učestvuje, same ličnosti roditelja i niza drugih činilaca.

Pristup koji je usmeren na reprezentacije staranja, uključivao bi mogućnost da roditelj razgovara, promišlja, analizira sopstveno ponašanje, odluke i osećanja u vezi sa brigom o detetu. Ovaj nivo podrške je veoma intenzivan i dugotrajan. Ipak, istraživanja prepoznaju i takozvani „efekat spavača” – mogućnost da promene na nivou ponašanja, kada dosledno prate potrebe i ponašanje deteta, vode promenama u reprezentacijama roditeljstva – mentalnim strukturama koje osiguravaju dugotrajnije i celovitije promene (van Ijzendoorn, Juffer, Duyvensteyn, 1994; Juffer, Bakermans-Kranenburg, van Ijzendoorn, 2008).

Takođe, nauka otvara pitanje postojanja perioda u kome uticaj intervencija na kvalitet staranja o detetu može biti veći, pogotovu sa ciljem održivih promena, koje omogućavaju kontinuitet responzivnosti. Istraživanja potvrđuju da je intervencije koje za cilj imaju podršku responzivnosti najbolje realizovati tako da prate razvoj deteta – u najranijem periodu, a zatim kontinuirano i kasnije, tokom detinjstva (Landry, Smith, Swank, Guttentag, 2008).

U istraživanjima je dosledno više pažnje posvećeno intervencijama koje uključuju majke. Za ovo se nalaze različite argumentacije od kojih je najčešća da majke još uvek, u većini porodica, preuzimaju najveći deo staranja o detetu. Ipak, i intervencije koje uključuju očeve, imaju efekte na promene u responzivnosti u interakciji očeva sa decom (Lawrence, Davies, Ramchandani, 2012). Dodatno, istraživanja pozivaju na značaj koji uključivanje očeva može da ima i za majke i za koroditeljski odnos. Ona ujedno naglašavaju značaj prepoznavanja potreba očeva i razvoj pristupa porodicama koji osigurava zainteresovanost očeva da učestvuju (Burgess, 2009).

Program se oslanja na relevantna strateška dokumenta i usklađen je sa globalnim ciljevima podrške ranom razvoju

Donosioci odluka i istraživači na globalnom nivou se slažu da su strategije podrške ranom razvoju dece jedne od najdelotvornijih i najefikasnijih javnih politika društvenog razvoja. Uspeh programa podrške deci na ranom uzrastu zasniva se na pravovremenom delovanju: deci se pruža podrška tokom najranijeg uzrasta, što je period kada se ljudski mozak razvija brže nego u bilo kom drugom trenutku života i kada je mozak najprijemčiviji za podsticajne uticaje iz okruženja.

U okviru Konvencije o pravima deteta i Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, vlade širom sveta preuzele su obavezu da obezbede da sva deca, bez obzira na sposobnosti ili invaliditet, uživaju svoja prava bez diskriminacije bilo koje vrste. Srbija je jedna od zemalja koje su ratifikovale obe konvencije.

Rani razvoj je prepoznat kao jedan od prioriteta i u sledećim dokumentima:

- **Konvencija UN o pravima deteta** ističe da dete ima pravo da se razvije „u najvećoj mogućoj meri“ i da bi države potpisnice trebalo da obezbede „odgovarajuću pomoć roditeljima i zakonskim starateljima pri izvršenju njihovih obaveza odgoja dece i razvoj institucija, objekata i usluga za brigu o deci“.
- **Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom** podseća da „ukoliko se mala deca sa invaliditetom rano identifikuju i dobiju podršku, verovatnije je da će bez problema preći u okruženje predškolskog i osnovnog inkluzivnog obrazovanja“. Ovom konvencijom naglašava se i uloga porodice u razvoju deteta i uloga države u pružanju podrške porodici.
- **Ciljevi održivog razvoja (COR)** naglašavaju da je ulaganje u rani razvoj dece postalo ne samo cilj po sebi, već i uslov za ostvarivanje mnogih drugih Ciljeva održivog razvoja: iskoreniti siromaštvo i glad i unaprediti ishranu dece, obezbediti zdrav život, obezbediti celoživotno učenje, ostvariti rodnu ravnopravnost i smanjiti neravnopravnost. Ciljevi održivog razvoja uključuju sledeći specifični cilj ranog razvoja dece: „Do 2030. godine obezbediti da sve devojčice i dečaci imaju pristup kvalitetnoj brizi, kao i predškolskom obrazovanju, kako bi bili spremni na osnovno obrazovanje“. U tom smislu, Ciljevi održivog razvoja predstavljaju istorijsku priliku za prioritizaciju ulaganja u rani razvoj dece.
- **Smernice UN za alternativnu negu dece** naglašavaju da bi „organizacije i nadležni organi trebalo da ulože sve napore da spreče odvajanje dece od njihovih roditelja i primarnih staratelja, osim ukoliko to zahtevaju najbolji interesi deteta“ (član 154.).
- **Zajedničke evropske smernice EU za prelazak sa institucionalne na negu u zajednici** daju praktične savete o tome kako ostvariti održiv prelaz sa institucionalne nege na alternative u porodici i zajednici za pojedince koji trenutno žive u institucijama i one koji žive u zajednici.
- **Program reformi politike zapošljavanja i socijalne politike** Vlade Republike Srbije definiše cilj „povećanja podrške (biološkim) porodicama u riziku, nastavak procesa deinstitucionalizacije i razvoj vaninstitucionalnih usluga u zajednici“.
- **Akcioni plan za pregovaračku grupu za Poglavlje 23** podržava ove zaključke. Akcionim planom Srbija se obavezuje da štiti interese deteta kroz jačanje biološke porodice, putem organizovanja usluga socijalne zaštite za decu sa intelektualnim smetnjama i njihove porodice „radi sprečavanja institucionalizacije“.
- **Strategija podsticanja rađanja** koju je Vlada Republike Srbije usvojila 2018. godine pored mera finansijske podrške roditeljstvu, ističe i mere smanjenja psihološke cene roditeljstva i usklađivanja rada i roditeljstva.

Ključni dokumenti koji isključivo bave podrškom ranom razvoju i učenju te obezbeđuju politički i institucionalni okvir za intersektorsku implementaciju Programa „Podrške podsticajnom roditeljstvu“ su:

- **Nacionalni program za rani razvoj** koji je Ministarstvo zdravlja usvojilo 2016. godine, a koji prepoznaje ključnu ulogu koju zdravstveni sistem igra u jačanju roditeljskih kompetencija za ranu stimulaciju razvoja kroz komunikaciju i igru.
- **Poziv za akciju za podršku razvoju dece u ranom detinjstvu** koji su 2018. godine potpisali ministar zdravlja, ministar prosvete, ministar za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja zajedno sa predsednicom Nacionalnog saveta za prava deteta. Podrška roditeljstvu je prvi od šest multisektorskih prioriteta *Poziva na akciju*, a za njim slede: dostupno predškolsko vaspitanje i obrazovanje, bezbedno detinjstvo, unapređeno zdravlje dece, rana inkluzija kroz intervencije u ranom detinjstvu i politička i institucionalna konsolidacija u oblasti unapređenja društvene podrške deci na ranom uzrastu.
- **Nove osnove programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja „Godine uzleta“** koje je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja usvojilo 2018. godine prepoznaju značaj predškolskog doba u razvijanju sposobnosti za celoživotno učenje. Nova koncepcija usmerena je na celovit razvoj i dobrobit deteta kroz smislene odnose koje gradi sa vršnjacima, odraslima i fizičkim okruženjem kao i na osnaživanje aktivnog učešća deteta u zajednici vršnjaka i odraslih.

RAZIGRANO
RODITELJSTVO

**Zašto je
Program
potreban?**

Šta nam govore podaci?

Rezultati Istraživanja višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u Srbiji – (Srbija MICS 2019) koje je UNICEF sproveo zajedno sa Republičkim zavodom za statistiku jasno ukazuju:

- Da je roditeljima u Srbiji, kao i roditeljima širom sveta, potrebna sistemska podrška u roditeljstvu, u odgovaranju na razvojne potrebe dece i prevenciji grubog postupanja sa decom;
- Da su socijalne nejednakosti među decom i dalje velike;
- Da Srbija nepovratno gubi ogroman ljudski potencijal propuštajući da ulaže u negovanje potencijala ovih mladih života.

Zaključci su ilustrovani, između ostalih, i sledećim podacima:

- U domaćinstvima koja žive u siromaštvu, tek polovina dece do 5 godina ima 3 ili više knjiga u poređenju sa čak 90% dece koja imaju ove prilike u bogatijim slojevima društva;
- I dok se 90% roditelja slaže da fizičku kaznu nije potrebno primenjivati, još uvek svako treće dete na uzrastu od 3 do 4 godine trpi fizičko kažnjavanje;
- Više od polovine dece, odnosno čak 60% dece na uzrastu od 2 do 4 godine, nema podršku očeva u igranju i učenju.

Prema podacima istraživanja o razvoju dece iz 2018. godine, 60.000 male dece u Srbiji suočava se sa razvojnim rizicima i poteškoćama, te je njihovim porodicama potrebna dodatna podrška kroz usluge rane intervencije.

Nalazi iz prve faze Implementacionog istraživanja koji sprovodi Istraživačka agencija „FHI 360¹”, a kojim se prati sprovođenje i širenje Programa „Razigrano roditeljstvo”, ukazuju da:

- Izloženost podsticajnim praksama od strane roditelja i okruženja je veća kod dece uzrasta od 13 do 24 meseca, nego kod dece na ranijem uzrastu, od 0 do 12 meseci;
- Razvojni ishodi mereni instrumentom „Uzrast i razvoj deteta” su takođe nešto bolji za decu iz starijih uzrasnih grupa;
- Roditelji igru percipiraju kao aktivnost kojom rukovodi odrasla osoba, a time se ograničavaju mogućnosti za decu da usmeravaju i vode igru, što je optimalan okvir za razvoj i učenje.

U tom smislu, preporuke ovog istraživanja su da se, u okviru programske intervencije, ulože sledeći dodatni napori:

- da se Programom dosegnu najmlađa deca, tj. njihovi roditelji;
- da se unapredi kvalitet usluga savetovanja roditelja kako bi se podržali aspekti interakcija roditelja i dece, kao što su: prepoznavanje, razumevanje, praćenje, i respozivno odgovaranje na potrebe i inicijative deteta za interakcijom, igrom, istraživanjem i učenjem;
- ovim bi se proširile roditeljske prakse respozivne igre i interakcije.

Kako se Program sprovodio do sada?

Program „Razigrano roditeljstvo” nastao je u okviru Projekta „Podsticajno roditeljstvo kroz igru” koji sprovode Vlada Republike Srbije i UNICEF sa partnerima, uz podršku LEGO fondacije, a razvio ga je Centar za podršku ranom razvoju i porodičnim odnosima „Harmonija” kao implementacioni partner u saradnji sa Konzorcijumom institucija i organizacija za podršku ovom Programu.

Cilj projekta „Podsticajno roditeljstvo kroz igru” je da unapredi kvalitet usluga za decu na ranom uzrastu i njihove roditelje tako da roditelji budu podržani da za svoju decu obezbede sigurno okruženje, dobro zdravlje, vaspitanje koje prati i odgovara na potrebe dece, kao i prilike za rano učenje kroz igru. Aktivnosti se sprovode u četiri oblasti:

- unapređenje institucionalnih i profesionalnih kapaciteta u oblasti zdravstvene zaštite, obrazovanja, socijalne zaštite, kao i u uslugama na lokalnom nivou u cilju ostvarivanja dostupne, kvalitetne i održive podrške roditeljima;
- zagovaranje promena na nivou politika i propisa;
- uticaj na socijalne norme i promovisanje rodno-balansiranog roditeljstva, prilagođenog potrebama deteta, i razigranog roditeljstva za decu na ranom uzrastu;

1 <https://www.fhi360.org/>

Program „Razigrano roditeljstvo” se od 2020. godine **sprovođi u 6 pilot lokacija u Srbiji: u Novom Sadu, Kragujevcu, Boru, Novom Pazaru, Vranju i na Gradskoj opštini Palilula Beograd**. Preko 18 domova zdravlja, predškolskih ustanova i pružalaca usluga socijalne zaštite iz ovih gradova aktivno se angažovalo u sprovođenju obuka praktičara u svojim organizacijama za primenu Programa, kao i u razvijanju inovativnih rešenja za unapređenje usluga i saradnje sa roditeljima male dece. U svim sredinama formirano je i međuinstitucionalno telo uz podršku i koordinaciju u okviru jedinica lokalne samouprave, čime se stvara i institucionalni kontekst za međusektorsku saradnju u cilju održive primene Programa i unapređenja lokalnih politika i mera finansijske i nefinansijske podrške roditeljstvu.

Razvijanje i sprovođenje Programa, održivo unapređenje kvaliteta usluga za decu i roditelje u pojedinačnim sistemima podrške, kao i pospešivanje intersektorske saradnje u oblasti ranog razvoja i roditeljstva podržava **Konzorcijum institucija i organizacija**, koji je formiran u okviru projekta „Podsticajno roditeljstvo kroz igru”. Članice Konzorcijuma su: Gradski zavod za javno zdravlje Beograd, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Savez udruženja medicinskih sestara u predškolskim ustanovama Srbije i Centar za podršku ranom razvoju i porodičnim odnosima „Harmonija”. Cilj rada Konzorcijuma u projektu je da pripremom i implementacijom projektnih aktivnosti unapredi institucionalne i profesionalne kapacitete u oblasti zdravstvene zaštite, obrazovanja, socijalne zaštite i u lokalnim uslugama u cilju osiguranja dostupne, kvalitetne i održive podrške roditeljima.

Dosledno sprovođenje Programa i usaglašavanje nacionalnog okvira podržava **Nacionalni intersektorski odbor** koga čine predstavnici nekoliko ministarstava, i to u domenima brige o porodici i demografiji, zdravlja, obrazovanja, socijalne zaštite, državne uprave i lokalne samouprave, kao i predstavnici Stalne konferencije gradova i opština i UNICEF-a. Intersektorskim odborom predsedava specijalna savetnica predsednice Vlade Republike Srbije za sprovođenje Agende Ujedinjenih nacija za održivi razvoj 2030, dok Ministarstvo za brigu o porodici i demografiju pruža logističku i koordinacionu podršku Odboru. Nacionalni odbor za podršku sprovođenju Programa angažuje se u sledećim aktivnostima:

- Daje sveobuhvatne smernice za implementaciju Programa, osiguravajući da on ostaje u okviru ciljeva definisanih *Pozivom na akciju* – podrška razvoju u ranom detinjstvu i Agende 2030 za održivi razvoj;
- Omogućava koordinaciju, konsultacije i angažovanje svih nacionalnih aktera za zagovaranje programa, politika i održivih usluga za podršku roditeljstvu;
- Upoznaje se, daje preporuke i savetuje izradu dokumenata i produkata u projektu;
- Nadzire i podržava implementaciju inovativnih praksi intersektorske podrške roditeljstvu kroz institucije u okviru pojedinačnih sistema podrške: domove zdravlja (službu patronaže i odeljenja pedijatrijske zaštite), predškolske ustanove, centre za socijalni rad i jedinice lokalne samouprave u 6 opština „modela dobre prakse” u prve dve godine projekta i u dodatnih 27 opština u drugoj fazi projekta;
- Razmatra i odobrava zajedničke godišnje planove rada i sumira napredak prema godišnjem planu rada i okviru zacrtanih rezultata;
- Stara se da su sva pitanja koja se pojave tokom implementacije dokumentovana, istražena i rešena.

Program se oslanja na postojeće pristupe podrške porodici

Vodeći se principom kontinuiteta praćenja razvoja roditeljskih veština i kontinuiteta podrške za porodicu, Program se oslanja na već postojeće pristupe koje različiti praktičari u oblasti ranog razvoja imaju u radu sa porodicama. Program nastoji da ih razume i obogati tako da omoguće još kvalitetniju podršku građenju kapaciteta roditelja za podsticajnu negu i kreiranje prilika za učenje u ranom detinjstvu. Aktivnosti Programa oslonjene su na dominantne oblasti i vrednosti rada praktičara, sa njima povezane i integrisane u uobičajene oblike rada sa porodicama.

U *sistemu zdravstvene zaštite*, Program je oslonjen na univerzalne oblike i ciljeve podrške koji se realizuju kroz posete patronažnih sestara tokom trudnoće, i nakon rođenja deteta, kao i kroz rad pedijataru u pedijatrijskom savetovalištu vezano za praćenje rasta i razvoja deteta. Ovi oblici rada temelje se na *jedinstvu brige o zdravlju i razvoju*, kao i na *značaju ranog prepoznavanja rizika* kako za mentalno zdravlje roditelja i funkcionisanje okruženja deteta, tako i za dobrobit i napredovanje deteta. Ove usluge zdravstvenog sistema su povezane u celinu poruka za porodicu, a zajedničkim delovanjem omogućuju i dodatne oblike podrške (na primer dodatne, intenzivirane posete patronažnih sestara porodicama koje se realizuju po nalogu i u saradnji sa detetovim pedijatrom), kao i upućivanje ka intenzivnijim oblicima podrške u smislu zdravstvenih usluga ili podrške razvoju (jedinice intenzivne nege, specijalističke usluge, razvojna savetovališta). Konačno, zdravstveni sistem (npr. patronažne sestre) ima obavezu i mogućnost povezivanja sa drugim oblicima podrške u zajednici – poput usluga sistema socijalne zaštite ili programa u zajednici, relevantnih udruženja roditelja i slično.

U sistemu predškolskog vaspitanja i obrazovanja, u radu sa porodicom, naglasak je na podršci dobrobiti i ranim iskustvima učenja za dete. Pod učenjem se podrazumeva ovladavanje različitim ulogama, učešće i razumevanje različitih socijalnih relacija, razumevanje pravilnosti u okruženju, spretnost u istraživanju, komunikaciji, izražavanju radoznalosti, negovanje zapitanosti i slično. Vrtić i porodica će saradivati kako bi dete moglo da ima sve više prilika da uči i istražuje – i u domu i u drugim okruženjima kojima prirodno pripada – vrtić i vršnjačka grupa, igrališta, ali i celokupna zajednica.

Intenzivne usluge podrške porodici su smeštene u sistem socijalne zaštite. One su namenjene pre svega osiguravanju kvalitetnog i bezbednog okruženja za dete, a onda i intenzivnom radu na jačanju roditeljskih/starateljskih kompetencija za brigu o detetu. Ovaj sistem komunicira i brine o specifičnim kontekstima staranja o detetu poput – hraniteljskih porodica, usvojiteljskih porodica, kolektivnih privremenih smeštaja za majke žrtve nasilja. Sistem ima za cilj povezivanje, usklađivanje i integraciju usluga i programa koje nude različiti akteri u zajednici (organizacije civilnog sektora, organizacije sva tri sistema podrške) u jedinstveni plan podrške porodici sa zajedničkim ciljem – dobrobit deteta. Program je, pre svega, integrisan u one usluge sistema socijalne zaštite koje su usmerene na podršku starateljskim kompetencijama, mentalnom zdravlju i dobrobiti roditelja i staratelja, na dobrobit deteta i podsticanje razvoja deteta, dakle, potpuno ili u velikoj meri, bez fokusa na procenu i nadzor nad vršenjem roditeljskih prava. U tom smislu, Program je usmeren na rad sa hraniteljskim i usvojiteljskim porodicama, sa biološkim porodicama u Savetovalištima za brak i porodicu i kolektivnim privremenim smeštajima poput sigurnih ženskih kuća ili materinskih domova.

Program u rad svih ovih praktičara unosi igru i responzivnost kao suštinske elemente jezika podrške kako razvoju i učenju deteta, tako i roditeljskim kompetencijama i veštinama praktičara. Na ovaj način postiže se kontinuitet podrške responzivnosti i prilikama koje roditelji imaju da podstaknu razvoj i učenje dece u ranom detinjstvu. Podrška se, pritom, pruža integrisano sa jačanjem kvaliteta brige o zdravlju, ishrani i bezbednosti deteta. Taj kontinuitet se postiže horizontalno – po univerzalnim oblicima podrške koji se nude svim porodicama, ali i prateći podizanje intenziteta podrške jednoj porodici gde je to potrebno. Zato praktičari koji sa porodicom rade u sva tri sistema, deluju na iste, temeljne domene kvalitetnog staranja o detetu (povezanost sa detetom, responzivnost, razigranost), negujući, različitim alatima, veštine poput: specijalnog vremena sa detetom, razgovora sa detetom, čitanja sa detetom, uključivanja deteta u rutine porodičnog života i igre sa detetom.

Oslonci za Program u sistemu zdravstvene zaštite – Sistem zdravstvene zaštite ima veliki potencijal sa aspekta podrške ranom razvoju, jer se upravo sa ovim sistemom kroz korišćenje različitih usluga susreću skoro sve porodice koje očekuju i imaju decu. Takođe, kontinuitet zdravstvene zaštite obezbeđuje mogućnost praćenja zdravlja i razvoja dece, kao i zdravlja i kapaciteta njihovih porodica tokom životnog toka.

Primarna zdravstvena zaštita predstavlja mesto prvog kontakta za najveći broj porodica, pre svega kroz korišćenje usluga koje pružaju izabrani ginekolozi u službama za zdravstvenu zaštitu žena, odnosno izabrani pedijatri u službama za zdravstvenu zaštitu dece, kao nosioci tima zdravstvenih radnika i medicinske sestre u službama polivalentne patronaže. Na ovom nivou sistema zdravstvene zaštite, zdravstvena delatnost obuhvata, između ostalog zdravstveno vaspitanje i savetovanje za očuvanje i unapređenje zdravlja, uključujući unapređenje reproduktivnog zdravlja, kao i savetovanje u oblasti ranog razvoja.

Antenatalna zdravstvena zaštita žena tokom trudnoće se prevashodno obavlja u savetovalištima za trudnice domova zdravlja kroz sistematsko praćenje i kontrolu zdravstvenog stanja žene od strane ginekologa (počevši od prvog trimestra), rano otkrivanje rizika, po potrebi, terapiju i upućivanje na više nivoe zdravstvene zaštite. U cilju usvajanja adekvatnih navika i pripreme za materinstvo sprovodi se individualni zdravstveno-vaspitni rad kao sastavni deo preventivnih pregleda, koji se dominantno odnosi na higijensko-dijetetski režim, dok savetovanje na teme značaja razvoja privrženosti, podrške partnera i mentalnog zdravlja nisu zastupljene. Grupni zdravstveno-vaspitni rad se sprovodi u školama za roditeljstvo koje pohađaju trudnice, njihovi partneri i drugi članovi porodice, a u cilju razvijanja veština za kvalitetnu brigu o detetu, odgovorno i uspešno roditeljstvo. Tim škole čine zdravstveni radnici iz službi koje se bave zdravstvenom zaštitom majke i deteta, a po potrebi se uključuju i drugi stručnjaci (psiholog, socijalni radnik, stomatolog i drugi), a organizacija, metod i sadržaj rada su definisani stručnim uputstvima. Ovakav vid grupnog rada nije obavezujući sa aspekta normativno-pravnog okvira zdravstvene zaštite koji se odnosi na unutrašnju organizaciju zdravstvenih ustanova, tako da škole za roditeljstvo postoje u manjem broju domova zdravlja. Osim zdravstvene zaštite koja se pruža u ustanovi, predviđene su i kućne posete trudnicama od strane medicinskih sestara polivalentnih patronažnih službi u cilju sagledavanja faktora okruženja i dodatnog zdravstveno-vaspitnog rada.

Podrška ranom razvoju i kvalitetnom staranju o detetu u porodilištima koja se dominantno nalaze u stacionarnim ustanovama ogleda se kroz sprovođenje inicijativa poput prisustva partnera na porođaju, kontakta majke i deteta koža-na-kožu odmah nakon porođaja, inicijacije dojenja u prvim satima i smeštaja deteta uz majku, mada su ovakve dobre prakse nedovoljno zastupljene. Navedene aktivnosti su postale deo standarda za akreditaciju zdravstvenih ustanova u oblasti porodilišta i neonatološke zdravstvene zaštite. U porodilištima se obavljaju testovi ranog otkrivanja poremećaja zdravlja

novorođenčadi i započinje se sa programom obavezne imunizacije. U slučaju kliničkih ili laboratorijskih poremećaja, koji zahtevaju dodatnu dijagnostiku i lečenje, dolazi do upućivanja u univerzitetske pedijatrijske centre.

Zdravstvena zaštita novorođenčadi, odojčadi i male dece se pruža u najvećem obimu u domovima zdravlja kroz rad službe za zdravstvenu zaštitu dece i polivalentne patronažne službe. Preventivne kućne posete koje obavljaju medicinske sestre patronažnih službi imaju poseban značaj, jer omogućavaju uvid u neposredno porodično okruženje, odnose među članovima porodice i različite uticaje koji mogu delovati kao resurs podrške ili potencijalni rizik, uključujući i psihosocijalne aspekte. Posete se sprovode od prvog dana posle dolaska novorođenčeta i majke kući i nastavljaju se u kontinuitetu, dinamikom i intenzitetom koji je određen pre svega prema potrebama svake porodice.

Normativni okvir koji se odnosi na obim i sadržaj zdravstvene zaštite pruža mogućnost sprovođenja većeg broja poseta od obaveznog, kada je to neophodno. Sestre razvijaju partnerski odnos sa roditeljima i starateljima sa ciljem unapređenja njihovih znanja, veština i praksi u vezi sa podsticajnim roditeljstvom, uz istovremeno praćenje zdravstvenog stanja svih članova porodice. Uz savetodavnu podršku, intenzivan zdravstveno-vaspitni rad, demonstraciju veština i usmeravanje i praćenje roditeljskih praksi, patronažne sestre pomažu porodicama i u uspostavljanju kontakta sa drugim službama i ustanovama, kada je to potrebno. Sagledavanje sveobuhvatnih potreba porodica i holistički pristup u radu su očekivani u radu ove službe, kojoj predstoji dodatno unapređenje kompetencija zaposlenih kao i sistemski podrška kako bi se odgovorilo očekivanjima i obezbedio ujednačen kvalitet usluga.

U cilju doseganja osetljivih populacionih grupa, naročito romske populacije, polivalentna patronaža saraduje sa zdravstvenim medijatorima koje predstavljaju važan resurs za rad sa porodicama kojima je potrebna intenzivna podrška. Zdravstvene medijatorke rade sa stanovnicima neformalnih naselja u cilju podizanja svesti o pravovremenoj vakcinaciji, pravilnoj ishrani i higijenskim navikama, u cilju unapređenja veština roditeljstva i povezivanja sa službama zdravstvene zaštite.

Pedijatar u domu zdravlja je zdravstveni radnik koji sveobuhvatno i kontinuirano prati sveukupno zdravlje, rast i razvoj dece, pre svega kroz sprovođenje preventivnih pregleda. Dinamika i sadržaj sistematskih pregleda koji se sprovode kod sve dece od najranijeg uzrasta je definisan stručno-metodološkim uputstvom uz postojeći normativni okvir. Uz detaljan klinički pregled, procenu razvojnih postignuća prema uzrastu, obavlja se i zdravstveno-vaspitni rad sa roditeljima. Kontrolni pregledi se obavljaju kod dece kod koje je na prethodnom sistematskom pregledu utvrđeno stanje ili oboljenje, koje je zahtevalo upućivanje na odgovarajuću dijagnostičko-terapijsku proceduru, uz procenu sprovedenih mera i dalje praćenje. U cilju dodatnog osnaživanja pedijataru, pre svega u primarnoj zdravstvenoj zaštiti, sprovedene su edukacije za primenu instrumenata za rano otkrivanje odstupanja u razvoju i pružanje podrške razvoju deteta kroz sadržajno strukturisaniji rad sa roditeljima, poput „Vodiča za praćenje razvoja deteta” i „Uzrasta i razvoja deteta”, za čiju sistemsku primenu u svakodnevnoj praksi je potrebno obezbediti uslove. Na ovaj način se veća pažnja usmerava na rad sa celokupnom porodicom, a ne samo sa detetom.

U slučaju otkrivanja kašnjenja u razvoju koja zahtevaju dalje intenzivnije praćenje i podršku, dete se upućuje u Razvojno savetovalište nadležnog doma zdravlja. Ove organizacione celine, koje postoje u domovima zdravlja sa više od 8500 dece predškolskog uzrasta, su važan oslonac za podršku ranom razvoju, posebno za decu sa razvojnim rizicima i teškoćama i njihovim porodicama. Rad se odvija kroz timski i multidisciplinarni pristup, kroz saradnju sa drugim ustanovama, uz vođenje odgovarajuće evidencije o deci kojoj je potrebna odgovarajuća podrška. Stalni stručni tim Razvojnog savetovališta čine: pedijatar sa edukacijom za rad u Razvojnom savetovalištu, klinički psiholog, defektolog ili logoped i viša medicinska sestra. Prema potrebama i mogućnostima se angažuju stručnjaci iz drugih službi: socijalni radnik, patronažna sestra, fizioterapeut, defektolog ili oligofrenolog ili somatoped, dečji neurolog, dečji psihijatar i drugi. Rad savetovališta je usmeren na rane intervencije kroz sveobuhvatnu procenu razvoja i potreba deteta, procenu mogućnosti porodice i okruženja da zadovolje potrebe deteta i izradu i sprovođenje individualnog plana intervencije za dete, uz učešće porodice. Poslednjih godina se ulažu napor da se rad savetovališta osnaži i unapredi, kako bi se prevazišle organizacione teškoće u radu i povećao obuhvat dece, ali i kako bi se rad usmerio na model rane intervencije oslonjen na rutine u porodici, u saradnji sa drugim službama.

Delovanje sistema zdravstvene zaštite u oblasti ranog razvoja ogleda se i u radu interresornih komisija u okviru jedinice lokalne samouprave na koje se porodice upućuju preko Razvojnih savetovališta, u čiji sastav ulaze i predstavnici sektora obrazovanja i socijalne zaštite. Komisija ima za cilj – procenu potreba za pružanjem dodatne podrške deci iz osetljivih grupa i njihovim porodicama. To mogu biti deca sa smetnjama u razvoju, invaliditetom, teškoćama u učenju, iz socijalno marginalizovanih ili nestimulativnih sredina. Dodatna podrška odnosi se na prava i usluge koje detetu obezbeđuju prevazilaženje fizičkih i socijalnih prepreka ka nesmetanom obavljanju svakodnevnih životnih aktivnosti od značaja za uključivanje u obrazovni proces, život u zajednici i uspešno napredovanje.

Kada su u pitanju kompleksnija dijagnostika i lečenje, deca se sa primarnog nivoa upućuju na sekundarni i tercijarni nivo zdravstvene zaštite, pa se zdravstvene usluge pružaju u bolničkim uslovima, na dečjim odeljenjima pri opštim bolnicama,

dečijim klinikama i institutima za decu i omladinu, pojedinim specijalizovanim zavodima, klinikama i institutima. Stručnjaci iz ovih ustanova takođe su primarno usmereni na zdravlje deteta, dok se veštine roditeljstva, ili prilagođavanje porodice na stresne situacije vezane za zdravlje deteta ne podržavaju sistemski. Primeri dobre prakse su prisutni u određenim odeljenjima intenzivne i poluintenzivne neonatološke nege kroz primenu programa neonatalne individualizovane razvojne nege, pre svega kod prevremeno rođene dece, i to uz aktivno uključivanje roditelja.

Važnu ulogu u zaštiti dece imaju stručni timovi za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, koji se formiraju kao konsultativni u svakoj zdravstvenoj ustanovi koja se bavi zdravstvenom zaštitom dece. Zdravstveni radnici i zdravstveni saradnici su često među prvima kojima se dete ili njegovi bližnji obraćaju za pomoć u situacijama kada je dete povređeno, kada ispoljava poremećaje u ponašanju i teškoće u kontroli emocija, odnosno kada je porodica u krizi. Zbog toga su oni u jedinstvenoj poziciji da efikasno i blagovremeno uoče rizik ili otkriju zlostavljanje i zanemarivanje deteta, kao i da pokrenu proces pružanja pomoći koji će zaštititi dete i omogućiti mu oporavak i nesmetani dalji razvoj.

U skladu sa ovim osloncima u zdravstvenom sistemu, Program „Razigrano roditeljstvo” se najintenzivnije sprovodi kroz rad patronažne službe u okviru patronažnih poseta porodicama koje očekuju bebu, porodicama novorođenčadi, odojčadi i male dece, ali i kroz rad pedijataru kada je u pitanju praćenje rasta i razvoja beba i dece. I kroz patronažne posete i kroz rad pedijataru se, od tranzicije u roditeljstvo i prvih dana zajedničkog života porodice, neguju veštine poput specijalnog vremena sa detetom, razgovora sa detetom, čitanja sa detetom, respozivnog hranjenja, igre sa detetom i time podstiče prihvatanje bebe, povezivanje sa bebom, respozivnost i daju osnovi za razvoj razigranosti u relaciji roditelja i deteta.

Prilike, međutim, postoje, da, na sličan način, svaka lokalna zajednica Program integriše i u rad porodilišta, ginekologa koji prate trudnoću, školica za trudnice i škola roditeljstva i druge slične programe, kao i u različite aspekte podrške roditeljstvu u porodicama čija deca imaju hronične zdravstvene teškoće ili smetnje u razvoju.

Prikaz je oslonjen na analizu sledećih dokumenata i materijala:

World Health Organization, United Nations Children’s Fund, World Bank Group. Nurturing care for early childhood development: a framework for helping children survive and thrive to transform health and human potential. Geneva: World Health Organization; 2018.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti („Sl. glasnik RS”, br. 25/2019)

Pravilnik o bližim uslovima za obavljanje zdravstvene delatnosti u zdravstvenim ustanovama i drugim oblicima zdravstvene službe („Sl. glasnik RS”, br. 43/2006, 112/2009, 50/2010, 79/2011, 10/2012 — dr. pravilnik, 119/2012 — dr. pravilnik, 22/2013 i 16/2018)

Pravilnik o uslovima i načinu unutrašnje organizacije zdravstvenih ustanova („Sl. glasnik RS”, br. 43/2006 i 126/2014)

Pravilnik o sadržaju i obimu prava na zdravstvenu zaštitu iz obaveznog zdravstvenog osiguranja i o participaciji za 2021. godinu („Službeni glasnik RS”, br. 9/ 2021, 79/2021.)

Ministarstvo zdravlja Republike Srbije. Zdravstvena zaštita žena u toku trudnoće. Nacionalni vodič za lekare u primarnoj zdravstvenoj zaštiti. Beograd, 2005

Pravilnik o utvrđivanju standarda za akreditaciju zdravstvenih ustanova u oblasti porodilišta i neonatološke zdravstvene zaštite („Sl. Glasnik RS”, br. 101/2016)

Mladenović Janković S, Matijević D., Brković A., Vučković A., Glišović V., Kotević A. Unapređenje programa preventivnih kućnih poseta zasnovano na strateškoj analizi. (Zbornik radova, Gradski zavod za javno zdravlje, Beograd, 2012)

Uredba o Nacionalnom programu za unapređenje razvoja u ranom detinjstvu („Službeni glasnik RS”, broj 22/2016)

Stručno-metodološko uputstvo za sprovođenje uredbe o nacionalnom programu zdravstvene zaštite žena, dece i omladine. Institut za zdravstvenu zaštitu majke i deteta Srbije „Dr Vukan Čupić”, Beograd, 2010

Vlaović-Vasiljević D., Miloradović S., Pejović Milovančević M. Vodič za rad interesornih komisija. Centar za socijalnu politiku. Beograd, 2016

Ministarstvo zdravlja Republike Srbije. Posebni protokol sistema zdravstvene zaštite za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja. Beograd, 2018

Oslonci za Program u sistemu predškolskog vaspitanja i obrazovanja – Uključenost porodica u vaspitanje i obrazovanje dece od najranijih dana, kao i osveščivanje potreba i kapaciteta, te razvoj roditeljskih kompetencija, jedan je od osnovnih ciljeva sistema predškolskog vaspitanja i obrazovanja. Osim toga, podrška deci i njihovim porodicama tokom ranog detinjstva, te dalji razvoj sistema kako bi odgovorio bolje na potrebe dece i porodica, jedan je od strateških ciljeva razvoja obrazovanja u Srbiji do 2030. godine.

Nove osnove programa „Godine uzleta” (koje se uvode u predškolske ustanove u Srbiji sukcesivno od 2019. do 2022. godine) snažno naglašavaju značaj suživota vrtića i porodice sa ciljem omogućavanja kvalitetnih iskustava učenja za dete. Takođe, teorijski okvir Osnova programa, prepoznaje porodicu kao temeljno okruženje za razvoj i učenje u najranijem detinjstvu i implicira da bi u građenju programa u vrtićima, ali i podršci detetu da učestvuje i istražuje, oslonac trebalo tražiti u porodičnim iskustvima, ulogama, rutinama i ritualima.

Novom programskom koncepcijom se između ostalog promovise značaj igre i značaj zajedničkog učešća dece i odraslih za učenje i razvoj. Igra je dominantna aktivnost deteta, prirodni način interakcije deteta sa vršnjacima, odraslima i okruženjem. Zbog toga je važno stimulisanje i podržavanje igre kao najprirodnijeg načina da dete uči, da promišlja, stiče nova saznanja i životne veštine, gradi identitet, usvaja pravila, uspostavlja i kreira odnose... Vrtić kao prioritet ima da se i druge aktivnosti organizuju prema igrovnom obrascu, odnosno tako da su one zasnovane na: istraživanju, neočekivanosti, upitanosti, otvorenosti, mogućnosti izbora, stvaralaštvu, promenljivosti, inicijativi dece (način na koji se pristupa aktivnosti).

Oslonac rada sa porodicom u vrtićima je *saradnja* kroz ostvareno *partnerstvo*. I saradnja sa porodicom i partnerstvo kao suštinska karakteristika saradnje, temelje se na prepoznavanju primarne uloge porodice u razvoju i ranim iskustvima učenja za dete. Jedna od polaznih ideja je da predškolski program može da upotpuni dečija iskustva učenja samo onda kada se razvija kroz partnerske odnose sa porodicom.

Osnovne postavke partnerstva koji vrtić gradi sa porodicom su:

- da porodica svoje dete najbolje poznaje, pruža prvi kontekst podrške istraživanju i osnov učenja i razvoja dece te da je u toj funkciji treba osnaživati
- poverenje u dobre namere i spremnost roditelja da kvalitetno brinu o deci uz odgovarajući nivo podrške.

Partnerstvo nije polazište, već proces čiji je ishod podrška. Izgrađivanje partnerstva je zapravo proces kreiranja mreže recipročnih odnosa između vrtića i porodice. U tom smislu, partnerstvo vrtića i porodice se gradi kroz izgradnju poverenja, uvažavanje, stalnu razmenu i zajedničko učešće u izgradnji programa u vrtiću. Vrtić i porodica će se udruživati oko onog što se zajedno dogovore da je važno i potrebno u cilju podrške dobrobiti deteta.

Da bi partnerstvo bilo moguće, preduslov je „vidljivost porodica” – odnosno mogućnost da porodice budu prisutne u vrtiću i da u njegovom životu učestvuju. Na taj način se, pre svega, omogućuje da se vaspitači i porodice, ali i porodice međusobno, upoznaju. Osim toga, učešće porodica u životu vrtića, omogućuje uvažavanje, promovisanje kulturnog, jezičkog, ličnog i porodičnog identiteta, zajedničko učenje i razvoj veština staranja o detetu i kreiranja podsticajne i bezbedne sredine za učenje u domu. Kako bi omogućio porodici da učestvuje, vrtić radi na tome da se porodica oseća pozvanom i dobrodošlom, prihvaćenom i uvaženom, da pripada i daje doprinos zajednici vrtića učestvujući u građenju programa i u iskustvima koje dete ima u vrtiću. Zato vrtić kreira prostore za porodice, informiše porodice o životu deteta u vrtiću, ali i nastoji da razume rutine i rituale koji čine okosnicu detetovog života u porodičnom domu. Dalje, vrtić nudi porodicama mogućnost odlučivanja u vrtiću, kroz učešće u savetodavnim telima ustanove, ali i tako što uzima u obzir prioritete i ciljeve porodice u obrazovanju deteta. Vrtić, takođe, nastoji da prepoznaje i razume specifične kontekste ili izazove koji mogu da postoje kako bi se porodice uključile u život vrtića, te gradi strategije da se one prevaziđu.

Osnovni principi saradnje sa porodicom su:

- otvorenost (spremnost da se razume pozicija roditelja),
- poverenje,
- pristupačnost i uzajamnost,
- raznovrsnost (razumevanje životnog konteksta različitih porodica).

Saradnja sa porodicom oslonjena je na kontinuitet razmene informacija između različitih aktera u vrtiću i porodice. Kontinuitet razmene informacija obuhvata aktivnosti poput kreiranja i dostupnosti informativnih letaka, razgovora i dostupnih primera prakse ili izvoda iz dokumentovanja sa ciljem uvida u život deteta u vrtiću, ali i kreiranje kutaka za roditelje – gde porodice imaju prilike da se upoznaju sa produktima projekata u kojima deca učestvuju, koji prikazuju različite segmente programa (inspirativni prostor, zajedničke aktivnosti na otvorenom prostoru, rana pismenost i simboličko izražavanje...). Prostori vrtića omogućuju međusobnu razmenu između porodica, ili zajedničke aktivnosti praktičara iz vrtića i porodica. Jednako tako, značajnim se smatraju i neformalni razgovori sa članovima porodice koji imaju za cilj upoznavanje rituala i rutina porodice i načina na koji u njima dete učestvuje.

Različitim porodicama je potrebna različita vrsta podrške, koja se ostvaruje kroz različite oblike saradnje. Primeri oblika saradnje koji vrtićima stoje na raspolaganju su:

- Pisana komunikacija
- Neposredna komunikacija (koja uključuje i kućne posete, susrete tokom rutina u vrtiću, individualne sastanke sa porodicom, tematske sastanke sa porodicama, radionice)
- Učešće roditelja u radu vrtića i donošenju odluka u vrtiću
- Aktivnosti za roditelje (roditelj-roditelju; obrazovne, socijalne, usluge usmerene ka lokalnoj zajednici, porodične sobe, odnosno prostori za roditelje).

I vrtić i porodica imaju mogućnost da izaberu i/ili razviju i drugačije oblike saradnje, koji su smisleniji, ili svrsishodniji u prepoznatom kontekstu ili potrebama.

U promišljanju načina na koji će omogućiti učešće porodicama u životu vrtića, ali i na koje će prepoznati i razumeti prepreke za učešće, odgovoriti na njih, praktičari polaze od refleksije prakse:

Zašto je važna saradnja sa porodicom? Šta roditelji misle, zašto je važna saradnja? Kako znam šta oni misle o tome? U čemu se naši razlozi podudaraju, a u čemu razlikuju? Šta ja očekujem od roditelja? Šta roditelji očekuju od mene? Kako to znam? Šta su glavni izazovi u saradnji sa roditeljima? Šta bi roditelji naveli kao izazove/teškoće? Na osnovu čega to znam? Šta je uzrok tih teškoća? Šta mogu da preduzmem da bi se teškoće/problemi prevazišli? Šta možemo zajedno da preduzmemo? Koje oblike saradnje koristim sa roditeljima? Da li neki dominiraju, a neke ne koristim? Šta prvo mogu da promenim u odnosu na roditelje?

Za saradnju sa porodicom važno je i razumevanje značenja zajednice iz perspektive deteta i porodice. S tim u vezi, vrtić ima mogućnost da porodice informiše i upućuje ka drugim uslugama i programima, udruženjima ili organizacijama u lokalnoj zajednici, koji mogu biti potrebni porodicama.

Jedna od mera i aktivnosti predviđenih Strategijom razvoja obrazovanja u Srbiji do 2030. godine je i obezbeđivanje podrške porodici tokom tranzicionih perioda (npr. uključivanja u vrtić ili prelaska iz jaslica u mlađu vaspitnu grupu, iz vrtića u školu i slično).

U skladu sa ovim osloncima u sistemu predškolskog vaspitanja i obrazovanja, Program se realizuje kroz organizaciju prostora vrtića, tako da poziva, omogućuje i podržava interakciju roditelja i deteta u različitim prostornim celinama. Program se dalje realizuje kroz različite oblike saradnje sa jednom porodicom, ili zajednicom porodica (klubovi), a koje mogu da realizuju svi zaposleni u vrtiću.

Prilike, takođe, postoje da se Program integriše u planiranje tranzicije za dete iz porodice u vrtić, kao i u planiranje i realizaciju kratkih programa i/ili kućnih poseta usmerenih na obuhvat dece, pogotovu iz porodica u riziku za manji kvalitet brige.

Analiza je rađena na osnovu sledećih dokumenata i materijala:

Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine (2021), Beograd

http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2021/02/1-SROVRS-2030_MASTER_0402_V1.pdf

Godine uzleta: Osnove programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja (2019), Beograd: Prosvetni pregled: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS

<https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2018/09/OSNOVE-PROGRAMA-.pdf>

Kaleidoskop — Osnove diversifikovanih programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja, Dragana Pavlović Breneselović, Živka Krnjaja, Institut za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu (2017), Beograd

<https://www.unicef.org/serbia/media/2796/file/Kaleidoskop.pdf>

Kaleidoskop — Projektni pristup učenju, Dragana Pavlović Breneselović, Živka Krnjaja, Institut za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu (2017), Beograd

<https://www.unicef.org/serbia/publikacije/kaleidoskop>

Obuka SNOP — Stručni saradnik kao nosilac promene — kako voditi promenu; Dragana Pavlović Breneselović, Živka Krnjaja, Institut za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu (2021), Beograd

Oslonci za Program u sistemu socijalne zaštite – Istraživanja pokazuju da deca koja su u najnepovoljnijem položaju imaju najviše koristi od programa usmerenih na podršku roditeljstvu i u tom kontekstu sistem socijalne zaštite se prepoznaje kao posebno važan resurs. Praktičari iz ovog sistema susreću porodice kojima je potrebna intenzivnija ili specifična podrška da bi omogućili bezbedno, negujuće i podsticajno okruženje za dete. Na osnovu načina na koji su, u relevantnim regulatornim dokumentima, opisane korisničke grupe dece može se zaključiti da je evidentno prepoznavanje uloge roditelja odnosno staratelja za dobrobit deteta kao i okolnosti koje su nepovoljne za optimalan razvoj deteta. Kada se dete odgaja u ekstremnom siromaštvu, kada nema stabilnog roditelja ili roditelj ne može da odgovori sa ljubavlju i negom, dete trpi nepodnošljiv stres, koji se često naziva „toksični stres”. Kada je dete intenzivno fizički ili emocionalno kažnjavano, izloženo porodičnom nasilju, zanemarivano ili zlostavljano, njegov razvoj može biti trajno ugrožen. Odrastanje deteta u nebezbednom porodičnom okruženju uz često prisustvo konflikata u porodici takođe ugrožava mogućnosti za optimalan razvoj deteta. Takvi nepovoljni uslovi često su posledica nemogućnosti roditelja da se izbore sa problemima sa kojima se oni lično ili čitava porodica suočava. U takvim uslovima odrastanja izrazito je smanjen potencijal za razvoj deteta, sa negativnim ishodima koji se odražavaju u odrasloj dobi. U skladu sa tim, porodice navedenih korisničkih grupa dece jesu direktno ili indirektno korisnici prava i usluga sistema socijalne zaštite, a sistem je osmišljen tako da porodica kao celina ima korist od svake usluge ili prava, bili oni usmereni na pojedinca ili porodicu.

Podrška koja je porodicama potrebna, u sistemu socijalne zaštite, pruža se kroz različite oblike usluga. Podrška roditeljima i roditeljstvu jeste značajna aktivnost pre svega centara za socijalni rad, kao i pružalaca različitih savetodavno-terapijskih i socijalno-edukativnih usluga.

U vršenju javnih ovlašćenja, centar za socijalni rad, u skladu sa zakonom, odlučuje o: ostvarivanju prava na materijalno obezbeđenje; ostvarivanju prava na dodatak za pomoć i negu drugog lica; ostvarivanju prava na pomoć za osposobljavanje za rad; ostvarivanju prava na smeštaj u ustanovu socijalne zaštite; ostvarivanju prava na smeštaj odraslog lica u drugu porodicu; hraniteljstvu; usvojenju; starateljstvu; određivanju i promeni ličnog imena deteta; merama preventivnog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava; merama korektivnog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava.²

Međutim, rad sa roditeljima, podrška roditeljima i roditeljstvu nije automatski u fokusu rada sa svakom porodicom sa malim detetom koja je korisnik usluga centra za socijalni rad. Brojne siromašne porodice sa decom imaju obezbeđena različita materijalna davanja u skladu sa Zakonom o socijalnoj zaštiti ili Zakonom o finansijskoj podršci porodici sa decom ili su deca iz porodica uključena u neke usluge za dete, ali to ne znači da postoji nužno podrška roditeljstvu kod svih tih porodica.

Centar za socijalni rad (CSR) sa porodicama sa malom decom može da započne intenzivniji rad na roditeljstvu na osnovu nekoliko različitih inicijativa: na osnovu prijave (obrazovni ili zdravstveni sistem, zajednica, najbliže okruženje), zahteva same porodice ili nadležnih institucija (sud, policija) ili na osnovu rezultata procene iz prethodnih aktivnosti. Podršku roditeljstvu tada može da pruža centar za socijalni rad direktno kroz savetodavno-edukativne aktivnosti i primenu mera. Takođe, CSR može da upućuje i usmerava porodicu kod različitih pružalaca usluga. Cilj ovih programa i podrške jeste jačanje porodice, očuvanje mentalnog zdravlja i potencijala roditelja kao i jačanje i razvoj roditeljskih veština kako bi se detetu u porodici obezbedili što bolji uslovi za rast i razvoj. Potrebe za ovakvim oblicima podrške u sistemu socijalne zaštite su jasno prepoznate, ali je repertoar vidova podrške još uvek u razvoju.

Kao organ starateljstva, CSR se posebno bavi procenom roditelja da odgovore na potrebe deteta i mogućnostima da se roditeljske kompetencije unaprede zarad očuvanja optimalnih uslova za zdrav rast i razvoj deteta. Kada je dobrobit deteta u porodici posebno ugrožena, organ starateljstva obezbeđuje zaštitu prava i interesa deteta odgovarajućim intervencijama socijalne i porodično-pravne zaštite deteta. CSR može pokrenuti mehanizme zaštite deteta poput mera preventivnog ili korektivnog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava. Mera korektivnog nadzora jeste mogućnost da se u CSR ili kroz usluge na koje je CSR uputio roditelja ciljano i intenzivno radi sa roditeljima na roditeljstvu i jačanju roditeljskih kapaciteta. Ukoliko je, i pored primene izrečenih mera, i dalje prisutna opasnost po život i zdravlje deteta, centar kao organ starateljstva može da pokrene sudske postupke za delimično ili potpuno lišenje roditeljskog prava. Zatim, CSR, po propisanoj proceduri, postavlja staratelja i razrešava ga, odlučuje o tome gde će osoba pod starateljstvom biti smeštena kao i o svim krupnijim odlukama o imovini šticećenika.

U skladu sa Zakonom o socijalnoj zaštiti odlučivanje o podobnosti kandidata za hraniteljstvo, pripremu, procenu i obuku budućih hranitelja i usvojitelja, podršku hraniteljima odnosno porodicama koje pružaju uslugu porodičnog smeštaja kroz savetodavni rad i redovne posete porodici vrši centar za porodični smeštaj i usvojenje (CPSU)³ u saradnji sa CSR. Kako postojeći CPSU ne obuhvataju svojim radom čitavu teritoriju Srbije, u opštinama koje nisu obuhvaćene radom CPSU, CSR obavlja navedene aktivnosti. Savetnici za hraniteljstvo iz CPSU ili voditelji slučaja iz CSR ciljano rade na podršci hraniteljima u staranju o detetu i zadovoljavanju svih njegovih potreba.

2 Član 4. Pravilnika o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad („Sl. Glasnik RS”, br. 59/2008, 37/2010, 39/2011 – dr. Pravilnik, 1/2012 – dr. Pravilnik, 51/2019 i 12/2020).

3 Trenutno u Republici Srbiji postoji sedam Centara za porodični smeštaj i usvojenje: u Beogradu, Novom Sadu, Kragujevcu, Nišu, Čupriji, Miloševcu i Subotici i svaki od centara ima posebno definisanu teritoriju za koju je nadležan.

Procena kapaciteta roditelja da odgovori na potrebe deteta važan je deo aktivnosti centra sa porodicama pri samoj proceni i pripremi porodice za povratak deteta kao i u praćenju odnosno kontrolisanju kontakata porodice i deteta, kao i planiranju daljih usluga kontinuirane podrške za ove porodice kako bi roditeljske veštine održale.

Usvojenje predstavlja najpotpuniji i najefikasniji oblik zaštite dece bez roditeljskog staranja, čime se detetu obezbeđuje razvoj u porodici u kojoj usvojitelji preuzimaju ulogu roditelja i vrše sva prava i dužnosti koja čine sadržinu roditeljskog prava. Celokupan proces usvojenja, procena opšte podobnosti deteta i usvojitelja, upućivanje dece na usvojenje, izbor usvojitelja, upućivanje deteta na prilagođavanje u usvojiteljsku porodicu i praćenje procesa adaptacije obavlja CSR. Za razliku od bioloških porodica sa decom, svi usvojitelji pre formalnog procesa usvojenja kao i sve hraniteljske porodice nužno su korisnici sistema socijalne zaštite i deo rada sa njima uvek jeste i podrška razvoju kompetencija za adekvatno staranje o detetu.

Podrške roditeljstvu prisutne su i u uslugama prihvatilišta, poput Materinskog doma (u koji se smeštaju se smeštaju trudnice i majke s decom do jedne (najduže tri) godine starosti deteta koje su žrtve nasilja ili nemaju adekvatnu podršku u obavljanju roditeljske funkcije u svom najbližem okruženju (od partnera, porodice, zajednice) ili prihvatilišta za žrtve porodičnog nasilja, a mogu biti i programi dnevnih usluga u zajednici koje kao korisničku grupu imaju decu.

U situacijama u kojima se roditelji spore oko vršenja roditeljskog prava (roditelji u postupku razvoda braka, odnosno u sporu oko vršenja roditeljskog prava, u sporu oko regulisanja ličnih odnosa deteta sa roditeljem sa kojim ne živi nakon razvoda braka, u sporu oko izdržavanja, itd...) CSR se posebno bavi procenom roditelja da odgovore na potrebe deteta. Posebno važnu ulogu ima u uslovima kontrolisanog viđanja deteta sa roditeljem koje se najčešće odvija u prostorijama centra i gde stručni radnik može da prati i utiče na unapređenje odnosa deteta i roditelja. Kada u zajednici postoje usluge koje mogu direktnije obezbediti podršku roditeljstvu, CSR takođe roditelje kao pojedince, kao partnere ali i celu porodicu može da uputi na takve usluge.

Za decu sa smetnjama u razvoju, pored ostvarivanja prava na materijalnu podršku, CSR ima na raspolaganju dnevne usluge u zajednici koje su kreirane da podrže boravak deteta u porodičnom okruženju, kao što su dnevni boravak i lični pratilac deteta. Prioritet sistema jeste da deca sa smetnjama u razvoju ostanu u porodici. Da bi to bilo moguće, ne smeju se zanemariti psihosocijalne potrebe svih članova porodice deteta sa smetnjama u razvoju, počev od prihvatanja činjenice da dete ima smetnje u razvoju do kontinuirane podrške u vaspitanju i brizi o detetu sa smetnjama. CSR, već pri prvom kontaktu sa porodicom deteta sa smetnjama u razvoju, posebnu pažnju treba da usmerava na procenu roditeljskih kapaciteta. Kako ove porodice zahtevaju snažnu podršku u roditeljstvu i jačanju roditeljskih veština, pored sopstvenih resursa, CSR porodice može da uputi na savetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge.

Već je navedeno da savetovaništa za brak i porodicu kao najpoznatiji pružaoci grupe savetodavno-terapijskih i socijalno-edukativnih usluga u praksi predstavljaju značajan resurs za rad sa porodicama i roditeljima. Međutim, kako nisu prisutna u dovoljnom broju, niti imaju siguran kontinuitet u radu, upitna je realna dostupnost ovog značajnog resursa. Nalazi mapiranja resursa savetovaništa ukazuju da je roditeljstvo kao oblast rada savetovaništa prvenstveno prisutno na temu stavova i stilova roditeljstva, a odmah potom se bave i metodama nenasilne komunikacije i negujućeg roditeljstva.

Još jedna grupa savetodavno-terapijskih i socio-edukativnih usluga koje bi na najznačajniji način mogla da odgovori na potrebe roditelja za jačanjem roditeljskih veština, bile bi intenzivne usluge podrške porodici. Aktuelno, poseban repertoar ovih usluga nije dostupan, iako je njihov značaj jasno prepoznat kako u praksi, tako i u normativnim okvirima.

Porodični saradnik je jedna od prvih u nizu potrebnih intenzivnih usluga namenjenih osnaživanju porodica u Srbiji koja ima za cilj unapređenje kapaciteta porodice da omogući bezbednost i stabilne uslove za rast, razvoj i dobrobit deteta u njegovom porodičnom okruženju. Namenjena je porodicama sa decom, sa brojnim i složenim potrebama, porodicama u kojima postoji rizik za izmeštanje dece ili pretnja da će se rizik pojaviti, kao i porodicama kod kojih se planira povratak deteta u porodicu, nakon mere izdvajanja iz porodice. Porodice sa složenim i brojnim potrebama su porodice sa decom koje su često suočene sa izrazitim siromaštvom, nezaposlenošću, veoma lošim stambenim uslovima, gde postoje izazovi vezani za probleme mentalnog zdravlja i dece i roditelja, gde je dete ili roditelj osoba sa invaliditetom, gde je prisutno nasilje, porodice u kojima roditelji zanemaruju potrebe deteta ili ne umeju da odgovore na njih. Većina porodica kojima je potrebna usluga intenzivne podrške trpi zbog istovremeno više nezadovoljenih potreba, odnosno teškoća koje ih ometaju, otežavaju im ili onemogućavaju da roditelji na odgovoran način realizuju svoju roditeljsku ulogu i omoguće siguran i bezbedan razvoj dece u porodici. Porodice sa decom sa smetnjama u razvoju takođe su prepoznate kao jedne od porodica kojima je ovakva vrsta usluge neophodna za suočavanje sa i prevazilaženje teškoća kojima su svakodnevno izložene. S obzirom da aktuelno ove usluge sistemski nisu dostupne, CSR i ostale dostupne usluge podrške u koje su porodice sa složenim i brojnim potrebama uključene kroz svoje redovne aktivnosti i svojim postojećim resursima zajednički odgovaraju na prepoznate potrebe za jačanjem roditeljskih veština.

U skladu sa ovim osloncima u sistemu socijalne zaštite, Program se najintenzivnije integriše u usluge koje podrazumevaju direktan savetodavan rad sa porodicama koje o deci brinu – dakle u radu savetnika za hraniteljstvo – kroz posete hraniteljskim porodicama, ali i kroz grupni rad sa hraniteljima, kao i u radu stručnih radnika centara za socijalni rad u praćenju adaptacije prilikom usvojenja kada daje sadržaj posetama porodicama sa ciljem praćenja i podrške povezivanju deteta i staratelja (hranitelja i potencijalnih usvojitelja) te građenja podsticajnog okruženja za dete u domu. Nadalje, Program se integriše u rad stručnih radnika u sigurnim ženskim kućama i Materinskom domu, kako kroz organizaciju prostora tako da omogućuje podršku interakciji roditelja i deteta, tako i kroz podršku veštinama roditelja da kreiraju podsticajno i negujuće okruženje (podrška razvoju i unapređenju veština poput specijalnog vremena sa detetom, razgovora i čitanja sa detetom, uključivanja deteta u rutine, igre sa detetom).

Konačno, Program je moguće integrisati i u usluge savetovaništva za brak i porodicu kako u individualnom radu sa porodicom, tako i u kreiranju programa za grupni rad sa roditeljima. Prilike, svakako postoje da, svaka lokalna zajednica, integriše program u savetodavne i edukativne usluge podrške biološkoj porodici koje postoje u njoj (poput usluge „Porodični saradnik“). Dodatno, prilike postoje i za integraciju poruka Programa u programe obuke potencijalnih hranitelja i usvojitelja, kao i u rad voditelja slučaja u proceni i planiranju podrške za biološke porodice.

Analiza je rađena na osnovu sledećih dokumenata:

Žegarac, N., Marić Ognjanović, M., Polić Penavić, S. (2021) *Resursi i kapaciteti savetovaništva za brak i porodicu u socijalnoj zaštiti u Republici Srbiji*, Beograd — u pripremi

Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad („Sl. Glasnik RS”, br. 59/2008, 37/2010, 39/2011 — dr. Pravilnik, 1/2012 — dr. Pravilnik, 51/2019 i 12/2020)

Zakon o socijalnoj zaštiti („Sl. glasnik RS”, br. 24/2011)

Porodični zakon („Sl. glasnik RS”, br. 18/2005, 72/2011 — dr. zakon i 6/2015)

RAZIGRANO
RODITELJSTVO

**Polazišta
Programa:
šta je podsticajno
okruženje
za dete?**

Razigrano roditeljstvo se koristi kao ime koje oslikava kakvo okruženje je za dete *negujuće, podsticajno* i kakvo staranje o detetu jeste *kvalitetno*. Građeci veštine *razigranog roditeljstva*, gradimo za dete okruženje i pristup staranju o detetu u ranom detinjstvu koji krije dispozicije za kvalitetan pristup roditeljstvu tokom celog života.

Sušтина podrške *razigranom roditeljstvu* je u građenju podsticajnog okruženja koje, pre svega, ima sledeće karakteristike:

DETE SE RAZUME I PRIHVATA. Roditelj razume da su razvoj i učenje u ranom detinjstvu međusobno povezani, odnosno da paralelno, dok dete razvija neke nove veštine, ono iste koristi kako bi razumelo sebe i svet oko sebe. Istovremeno, prilike u kojima dete pokušava da primeni veštine da bi shvatilo neku povezanost, razumelo prirodu neke pojave ili suštinske karakteristike nekog predmeta – predstavljaju izazov koji traži da ono modifikuje svoje veštine, doda im neke nove, iskombinuje više različitih – kako bi bilo spretnije u svom zaključivanju i saznavanju. Na taj način se, zapravo, podstiče razvoj. Roditelj doživljava dete kao istraživača, istraživanje kao suštinu učenja i temelj razvoja, a svoju ulogu sprovodi kroz kreiranje konteksta i podrške da bi se istraživanje desilo. Roditelj razume da potrebe deteta mogu poticati od fiziološkog stanja (bol, glad, žeđ, nelagoda), ali i iz emocija, doživljava neke pojave ili iskustva, potrebe za učešćem u interakcijama, iz radoznalosti, potrebe za samostalnim delovanjem i odlučivanjem i slično. Zato je, da bi pružio pravi istraživački kontekst, i podršku koja je detetu potrebna, roditelj prvo usmeren na to da razume da dete ima svoj sopstveni doživljaj i perspektivu neke situacije i da detetove reakcije reflektuju njegov temperament, preferencije, osobenosti, aktuelne veštine, razvoj i znanja. Nadalje, roditelj oseća želju da razume način na koji njegovo dete pokazuje svoju zainteresovanost, zapitanost, ili potrebu za podrškom, a zatim i želju i spremnost da uoči koje veštine dete ima da bi samo potražilo neki odgovor ili znanje, ili da bi učestvovalo u interakciji sa svojom okolinom, pa i samim roditeljem. Kada je roditelj podržan da prihvati i razume dete, da se prilagodi i prihvati ulogu roditelja – *zapravo se razvijaju kapaciteti roditelja da bude emotivno investiran u dete i ulogu roditelja, povezan sa detetom i zainteresovan i spreman da prati ponašanje svog deteta i tako saznaje o njemu, njegovim potrebama, spretnostima, interesovanjima i načinu na koji može da podrži detetov razvoj.*

RODITELJ UČI O DETETU, PRATI DETETOVO PONAŠANJE I UOČAVA DETETOVE POTREBE.

Roditelj razume da je za istraživanje potrebna motivacija, cilj, prilike da se pojava „opipa“, „proba“, da se namerno izazove ili izmeni, da se na njoj „primene“ svi do sada poznati načini razumevanja. Roditelj razume da se dete razvija i uči, a igrajući se uspeva da razume da su sve prilike u kojima dete može nešto da proba, promeni, izmeni, poveže i slično – za dete igra. Roditelj zna da je dete spremno da primenjuje svoje veštine da bi saznalo i razvijalo se od prvog dana. Roditelj primećuje i prihvata da dete najbolje razume, usvaja znanja, vrednosti i veštine – jezikom igre. Zato roditelj nastoji da i sam nauči taj jezik: da razume šta je to igra iz perspektive deteta, kako se ona vidi, kako je dete započinje, kako igra teče, kako može da se uključi i on sam, kako može igrom da detetu prenese važne poruke i ohrabri ga i motiviše da usvoji neka znanja. Kada je roditelj podržan da razume detetovo ponašanje (šta i kako dete uči i kako komunicira svoje potrebe u toku istraživanja) *razvija se spremnost roditelja da se uključi u interakciju sa detetom (u tim interakcijama uči kako o detetovim veštinama i načinu komunikacije), i veća spretnost u prepoznavanju i odgovaranju na potrebe deteta, te roditelj sve veštije omogućava učešće detetu u svetu oko sebe.*

BRIGA O DETETU JE ORGANIZOVANA TAKO DA ODGOVORI NA PREPOZNATE POTREBE DETETA.

Roditelj primećuje da bi trebalo da vidi, razume i ume da odgovori na pokazane inicijative deteta i znakove kojima dete komunicira radoznalost, (ne)prijatnost, potrebu za utehom, ali i niz drugih osećanja i potreba iz različitih domena, te da situaciju vidi iz perspektive deteta. Kada je u tome vešt, roditelj prepoznaje da dete ima više poverenja, da dete spremnije i spretnije pokazuje svoje potrebe i interesovanja. Zato roditelj koristi prilike da upozna način na koji dete komunicira, da ga sve bolje razume (uviđa kako bi mogao da govori jezikom igre). Istovremeno je spreman i voljan da na potrebe deteta odgovori. Kada je podržan da prepoznaje, razumeva i odgovori na prepoznate potrebe deteta, biva sve spretniji da učestvuje u interakciji tako da prati vođstvo deteta i ima šanse da postane dobar Saigrač. Ova veština se zove *responzivnost – osetljivost i usmerenost na potrebe deteta koja se smatra temeljem staranja koje je usmereno ka podsticajima i negujućim ponašanjima.*

RODITELJI KREIRAJU PRILIKE DA DETE UČESTVUJE, UČI I SAZNAJE. I sada, kada govori jezikom igre, kada je vešt da prepozna potrebe i zainteresovanost deteta, da odgovori na njih i pruži podršku istraživanju i saznavanju deteta, roditelj

lakše, u svakodnevnim dešavanjima, prepoznaje prilike u kojima može detetu da kreira okolnosti da bezbedno i podržano istražuje i saznaje igrajući se. Istovremeno, roditelj traga i nalazi dobre načine da prilagodi svoje učešće u igri tako da omogućuje sve više istraživanja, sve više autentične detetove radoznalosti, sve više učešća. On je spreman da prati igru i istraživanje deteta, jer ume da odgovori blagovremeno – zaštititi, da da ime nekom detetovom iskustvu, pomogne detetu da reguliše svoja osećanja i upravlja svojim ponašanjem, da ga uteši, da mu pomogne da nauči da toleriše frustraciju i traga za izlaskom iz problema, ali i da proširi igru – ponudi novo pitanje, podsticaj, izazov za detetovo dalje istraživanje. Ovakvom interakcijom, dete prepoznaje dostupno, dosledno prisustvo i zainteresovanost svog staratelja, pa razvija poverenje, samopoštovanje i spremnost na saradnju sa njim. *Razvijajući veštinu učešća odraslog u igri deteta, omogućujemo roditelju da uči šta znači pratiti potrebe deteta, šta znači omogućiti predvidivo, sigurno okruženje i osigurati dobrobit i učešće deteta u relacijama kojima pripada i koje za sebe i oko sebe kreira.*

**Ciljevi
programa: šta
Program „Razgirano
roditeljstvo” želi
da postigne?**

RAZIGRANO
RODITELJSTVO

Razigrani roditelj može da postane svaki roditelj, i otac i majka, i biološki i nebiološki roditelj, roditelj svakog deteta, bez obzira na njegove karakteristike, potencijale, eventualne bolesti ili rizike. Da bi ovo bilo moguće, praktičari koji rade sa porodicama bi trebalo da pažljivo prate okolnosti života i prepoznaju potrebe roditelja za podrškom u svakom koraku i pružaju je u onom intenzitetu koji je porodici potreban da bi omogućila za dete razigrano okruženje. Jednako tako, praktičari različitih struka, iz različitih sistema, koje porodica sreće kako dete raste, koji sa porodicama rade na usmerenim ili oblicima podrške različitog intenziteta, bi trebalo da govore „istim jezikom” i šalju iste poruke, grade iste veštine – upravo one koje su opisane konceptom *Razigranog roditeljstva* – kada rade sa porodicama na podršci kreiranju kvalitetnog okruženja za dete. Na taj način, porodici se daje jedinstvena poruka i ona se kontinuirano usmerava na veštine na koje se *Razigrano roditeljstvo* oslanja, a koje za ishod imaju dispozicije za celoživotno kvalitetno staranje o detetu. Konačno, zajednica prenosi poruke koje se tiču kvalitetnog staranja o detetu koristeći igru i veštine razigranog roditeljstva kao „jezik”. Na taj način se, svi resursi zajednice koriste da se za porodice objedine znanja i ključne vrednosti kvalitetnog, podsticajnog staranja o detetu.

U tom smislu, ciljevi Programa definisani su na nivou porodice, nivou praktičara koji sa porodicom radi, na nivou sistema u kome praktičar radi, i na nivou zajednice u kojoj porodica i praktičar žive.

Na nivou porodice, Program ima za cilj da razvije kapacitete roditelja za respozivno staranje i kreiranje podsticajnog okruženja za dete od najranijeg detinjstva. Program ovaj cilj doseže tako što gradi veštinu roditelja da podstakne, podrži igru deteta i kvalitetno učestvuje u igri sa detetom od rođenja, ali i da prilike za kvalitetnu interakciju i učenje za dete u najranijem detinjstvu traže u igrolikoj razmeni tokom razgovora sa detetom (igre zvucima, rečima, glasom), čitanja sa detetom i tokom učešća deteta u rutinama i ritualima porodice.

Da bi to bilo moguće, pristup praktičara, bez obzira na sistem u kome radi, bi trebalo da bude usmeren na razumevanje potreba porodice, na povezivanje sa porodicom i kontinuirano građenje veština kvalitetne interakcije sa detetom (specijalno vreme sa detetom, razgovor sa detetom, čitanje sa detetom, uključivanje deteta u rutine porodičnog života, igra sa detetom). Na taj način, iz perspektive porodice, kontinuitet podrške kvalitetnom roditeljstvu zapravo kao *vidljivo lice i jezik ima igru i odnos roditelja i deteta*, bez obzira na to ko podršku pruža, ili u kom intenzitetu je ona porodici potrebna.

Ovakav pristup praktičara oslonjen je na kontinuiranu refleksiju (analizu) rada sa porodicama. Zato Program snažno podržava promišljanje prakse, zajedničko učenje i razmenu primera rada sa porodicama među praktičarima iste i različitih struka, unutar istog i različitih sistema.

Umrežavajući praktičare različitih struka koji sa porodicama rade Program daje osnov i šalje poziv da celokupna zajednica u kojoj porodica živi prenosi *jedinstvenu poruku* o tome šta znači negujuće i podsticajno okruženje za dete i kako se ono stvara. Program poziva zajednicu i da razvije mehanizme koji joj omogućavaju da porodice kontinuirano podržava i prati, te da, na osnovu prepoznatih potreba porodica, osnažuje i gradi dostupne resurse.

CILJ PROGRAMA

MEHANIZAM DOSEZANJA CILJA

NIVO PORODICE

Respozivno staranje, podsticajno okruženje

Igra kao oslonac kvalitetne interakcije sa detetom

NIVO PRAKTIČARA

Usmerenost na potrebe porodice u razvoju respozivnog staranja i podsticajnog okruženja

Povezivanje sa porodicom; Praćenje potreba porodice; Podrška veštinama kvalitetne interakcije roditelja i dece (kroz igru, razgovor, čitanje sa detetom, uključivanje deteta u rutine)

NIVO SISTEMA

Kontinuitet podrške u radu praktičara unutar jednog sistema i među sistemima; Adekvatno prepoznavanje potreba porodica za dodatnom podrškom –intenziviranje, usmeravanje podrške ili upućivanje ka drugim praktičarima u zajednici

Kontinuitet građenja veštine igre sa detetom porodici bez obzira na sistem u kom se podrška pruža; Za svaku porodicu sa kojom se sistem susreće, ma kakve strukture ona bila i ma sa kakvim se izazovima, aktuelno, nosila.

NIVO ZAJEDNICE

Kontinuitet podrške razvoju roditeljskih veština kroz sisteme, dostupne poruke o kvalitetnom staranju unutar celokupne zajednice

Igra kao jezik podrške u zajednici; Igra kao osnov za poruke o kvalitetnom staranju; Potrebe porodica za podrškom u razvoju Razigranog roditeljstva kao vodič za građenje resursa u zajednici

RAZIGRANO
ODITELJSTVO

**Principi
Programa
„Razigrano
roditeljstvo“**

Da bi dostigao svoje ciljeve, program „Razigrano roditeljstvo” oslonjen je na četiri principa. Oni predstavljaju setove naučno dokazanih oslonaca kvalitetnog pristupa porodicama, ali i preduslova kvalitetne brige o detetu.

JEDINSTVO UČENJA I RAZVOJA I IGRA KAO OSNOV OVOG PRINCIPA

Ovaj princip naglašava međusobnu isprepletanost razvoja i učenja i oslonjen je na saznanja o ranom razvoju i prirodi „moći” i sadejstvu koje biološki temelji i okruženje imaju za razvoj punih potencijala deteta. Dok se razvoj razume kao ovladavanje veštinama u različitim domenima (govor, jezik i komunikacija; mišljenje i zaključivanje; motorika i kretanje; socijalno i emocionalno funkcionisanje; autonomija), učenje se razume kao proces kombinovanja i primene veština iz svih pet domena razvoja kako bi se došlo do odgovora na pitanja podstaknuta prirodnom radoznalošću i zainteresovanosti deteta nad svetom oko sebe i sobom samim. I razvoj i učenje, dešavaju se od prvog dana detetovog života, i neverovatnim intenzitetom upravo u najranijem detinjstvu. U tom smislu, podstaći učenje u ranom detinjstvu, ne znači (samo) omogućiti saznavanje činjenica ili razumevanje pojmova, već omogućiti iskustvo učešća u svetu oko sebe, iskustvo istraživanja vođeno zapitanošću nad nekim pojavama u svetu oko deteta.

Igra predstavlja, za dete, najprirodniji način na koji istražuje i saznaje o sebi i svetu oko sebe. Igra omogućuje detetu da predstavi svet na način koji mu je jasan, njemu svojstven, u kom su istaknuta ona obeležja sveta koja su detetu zanimljiva, u fokusu interesovanja, koja mu privlače pažnju i bude radoznalost da se o njima sazna. Dete se rađa spretno da svoje veštine primeni da bi se prilagodilo, i istražilo svet oko sebe. U tom smislu, pružiti detetu okruženje koje podstiče razvoj i učenje, znači osigurati prilike za igru od prvog dana.

UKLJUČENOST I ODNOSI SU TEMELJ GRAĐENJA PODRŠKE RAZVOJU, UČENJU I KVALITETNOM RODITELJSTVU

Ovaj princip naglašava značaj prilika za interakciju i učešće, kao osnov za razvoj i učenje, kako u detinjstvu, tako i u procesu istraživanja same roditeljske uloge i brige o kvalitetnom staranju o detetu. Najpre, ovaj princip je utemeljen je na naučnim dokazima o značaju kvalitetnog odnosa deteta sa roditeljem za doživljaj emotivne sigurnosti, pa samim tim i za spremnost za istraživanje i ovladavanje novim veštinama i znanjima. Kvalitetan odnos roditelja i deteta preduslov je roditeljeve veštine da prepozna potrebe i zainteresovanost deteta, ali i da razvije komunikaciju sa detetom koja će omogućiti razvoj i učenje. Dodatno, nauka nudi dokaze o tome da je za detetov razvoj relevantan kvalitetan odnos sa oba roditelja, te naglašava značaj učešća oba roditelja u brizi o detetu. Osim dobiti za dete, uključenost oba roditelja ima naučno dokazane pozitivne efekte i na razvoj i dobrobit odraslih koji se o deci staraju i funkcionalnost okruženja u kom dete odrasta. Konačno, nauka nudi niz dokaza za to da se kvalitetno staranje o detetu uči, i to ne (isključivo) sticanjem znanja i informacija o adekvatnoj brizi ili značenju kvalitetnog roditeljstva, već kroz odnos sa detetom, prilike za interakciju sa njim i uključenost u različite aspekte svakodnevne brige o njemu.

Zato ovaj princip snažno usmerava rad sa porodicama u dve putanje:

- ka izgradnji kvalitetnog odnosa roditelja i deteta, koji osigurava podsticajnu negu;
- ka izgradnji kvalitetnog odnosa među roditeljima (roditeljski savez), koji osigurava prilike za učešće oba roditelja u interakciji sa detetom, rodno-balansirano staranje za dete, ali i snažnu jedinicu mreže podrške za individualno iskustvo roditeljstva i oca i majke.

Ovaj princip, međutim, u Programu se reflektuje i kroz imperativ građenja mreže odnosa sa i oko porodice, koja osigurava podršku u građenju kapaciteta za razigrano roditeljstvo. Pre svega, ova mreža podrazumeva pristup praktičara (bez obzira na struku i sistem iz koga dolazi) koji je zasnovan na povezivanju sa porodicom, praćenju njenih potreba, i usmeravanju rada ka prepoznatim potrebama porodice. Kako bi to bilo moguće, pogotovu u radu sa porodicama u riziku, sa snažnim i trajnim izvorima stresa, mreža odnosa sa i oko porodice podrazumeva i građenje mehanizama suportativne supervizije, horizontalne razmene i promišljanja prakse među praktičarima unutar jednog ili među sistemima. Ovakav kvalitetan odnos među praktičarima, omogućava prevenciju sagorevanja, ali i bolje prepoznavanje potreba porodica, razvoj veština razumevanja potreba porodica, kao i veština odgovora na njih.

Konačno, u Programu se ovaj princip reflektuje kroz građenje zajednice koja brine, kako o porodici, tako i o praktičarima. Odnosi unutar zajednice, prepoznavanje različitih resursa i omogućavanje interakcije porodice sa različitim resursima, osigurava značajno veći broj prilika da se prenesu poruke o značenju i efektima razigranog roditeljstva, ali i da se prepoznaju potrebe svake porodice za podrškom u građenju ovakvog okruženja za svako dete.

JEDINSTVO BRIGE O DETETU I BRIGE O RODITELJU – SAMO RODITELJ KOJI JE DOBRO MOŽE DA UČI DA BUDE DOBAR RODITELJ

Ovaj princip naglašava značaj brige o mentalnom zdravlju i emocionalnim potrebama roditelja. Oslonjen je na naučne dokaze o negativnim efektima stresa i zanemarivanja dobrobiti roditelja na razvoj dece, kao i na dokaze o tome da, bilo koja namera da se podrži kvalitetno staranje o detetu i dobrobit deteta, nema puno šansi da ima rezultata ukoliko ne uključuje i podršku emotivnoj dobrobiti roditelja.

Brinuti o mentalnom zdravlju roditelja, znači biti spreman da se čuju i prepoznaju izvori stresa i emotivne nelagode u svakoj porodici. Neke porodice su očito u rizičnim situacijama, i njihov svakodnevni život je zasićen intenzivnim, trajnim stresom. Te porodice se često suočavaju sa većim brojem izazova u isto vreme. Neki od njih mogu biti vezani za kontekst života (marginalizacija, predrasude i izolovanost, preseljenje, gubitak života, siromaštvo i slično). Drugi mogu biti vezani za odnose unutar porodice (razvod, zloupotreba, nasilje i slično). Neki mogu poticati iz stanja u kojima se nalaze pojedini članovi porodice – odrasli (zdravstvene teškoće, mentalno zdravstvene teškoće, zloupotreba alkohola ili narkotika, sukob sa zakonom, odvojeni život i slično) ili deca (prevremeno rođenje, hronične zdravstvene teškoće, smetnje u razvoju i slično). Veoma je važno identifikovati kako višestruke izvore stresa, tako i sa njima povezane izazove, reakcije i posledice koje mogu narušiti kvalitet brige o detetu i pružiti podršku porodici koja odgovara na njene potrebe u ovom smislu.

Ovaj princip otvara pitanje značaja brige o emotivnoj dobrobiti svakog roditelja. On ukazuje na značaj praćenja i osluškivanja roditeljskog stresa, kao uobičajenog stresa koji prati brigu o detetu. Izvori roditeljskog stresa mogu biti u domenu roditelja, pa biti vezani za doživljaj manje kompetentnosti da se brine o detetu, za preplavljenost i osujećenost roditeljskom ulogom, za izazove balansiranja velikim brojem uloga u isto vreme i slično. Izvor roditeljskog stresa može biti i u percepciji detetovog temperamenta, adaptabilnosti i slično. Kontekst u kom živi porodica, poput višegeneracijskog domaćinstva, na primer, ili vrednosti koje porodica ima (npr. tradicionalne vrednosti vezane za primat žene u staranju o detetu), uzrasta roditelja (veoma mladi roditelji, na primer) mogu dodatno podići stres roditeljstva. Konačno, sama preplavljenost promenama u rutini, dinamici porodičnog života nakon rođenja deteta, mogu rezultirati nizom emotivnih zahteva i reakcija, prolongiranim stresom i negativnim osećanjima koje umanjuju kvalitet brige, ali pre svega negativno utiču na samo povezivanje sa detetom, prihvatanje deteta i staranja o njemu.

Ne postoji porodica, niti roditelj čiji je život oslobođen stresa. Neke porodice i roditelji imaju više, neke manje veština da se prilagode i prevaziđu izvor stresa ili lošeg osećanja. Za svaku porodicu i svakog roditelja je važno da ima mrežu podrške koja će moći da prepozna rizike za izražen stres, emotivne teškoće koje negativno utiču na staranje o detetu – i koja će moći da pomogne roditelju da nađe način da se adaptira i preuzme brigu o detetu.

Zato ovaj princip nastoji da usmeri pažnju na značaj podizanja nivoa svesti, informisanosti i znanja roditelja i opšte javnosti o značaju preventivne brige o mentalnom zdravlju i emotivnom životu onih koji o deci brinu. Osim toga, princip usmerava rad praktičara ka tome da, u radu sa porodicama, primenjuju savete i alate za upravljanje stresom, rešavanje problema, kreiranje mreže podrške. *Ovaj princip se doseže kroz implementaciju i širenje paketa obuke za praktičare u oblasti ranog razvoja u Srbiji adaptiran pod imenom „Čuvajmo roditelja, negujmo roditeljstvo“ (Caring for the Caregiver).*

KONTINUITET PRAĆENJA I PODRŠKE ZA PORODICU – PUTANJA PORODICE

Ovaj princip naglašava značaj povezanosti među praktičarima koje porodica susreće kada koristi dostupne usluge vezane za staranje o detetu (iz domena zdravlja, obrazovanja i zaštite). Oslonjen je na naučne dokaze o tome kakva vrsta podrške i kakav pristup rezultira očekivanim promenama u roditeljskom ponašanju i roditeljskim veštinama. Pre svega, to je podrška koja je kontinuirana, uvremenjena, usklađena sa životom i aktuelnim dešavanjima u porodici (tako da je roditeljima lako da savete integrišu u svakodnevni život) i koja je dostupna.

Ovaj princip se u Programu reflektuje kroz mesto na kom se Program realizuje. Direktno rad sa porodicom, *prati kretanje porodice* kroz sisteme i usluge, kako dete odrasta i prati **putanju porodice**. Ona nije uvek linearna, niti podrazumeva kretanje samo unutar jednog sistema za jednu porodicu.

Putanja je sastavljena imajući u vidu usluge i oblike podrške koje porodica koristi od začeca, a koje u sebi sadrže komponentu podrške razvoju deteta. Ona uključuje prenatalne posete patronažne sestre, patronažne posete nakon rođenja deteta, pedijatrijsko savetovalište (u zdravstvenom sistemu) i vrtić (iz sistema obrazovanja). Neke porodice, međutim, imaju potrebu za „skretanjem“ sa ove putanje i korišćenjem drugih usluga podrške koje su primerene njihovim potrebama. Ta „skretanja“ se mogu dešavati unutar istog sistema (na primer, unutar zdravstvenog sistema, od pedijatra ka Razvojnom savetovalištu, institutima i specijalizovanim ustanovama, neonatološkim odeljenjima i slično), ili među sistemima-uključivanjem u sistem rane intervencije, ka sistemu socijalne zaštite i slično. Ako uzmemo za primer putanju nebioloških porodičnih okruženja (usvojiteljske i hraniteljske porodice), ona kreće iz sistema socijalne zaštite, i podrazumeva „ulaz“ ka uslugama zdravstvenog i sistema predškolskog vaspitanja i obrazovanja.

Princip PUTANJE PORODICE, snažno naglašava jedinstveni jezik – rečnik, ali i znanja, pristup porodici, koji svi praktičari na ovim putanjama treba da imaju kada prenose poruke vezane za kvalitetno staranje, odnosno za Razigrano roditeljstvo. Dodatno, princip naglašava značaj konteksta koji bi trebalo da je sličan za sve sisteme (i druge resurse u zajednici), a koji ima za cilj da olakša prenos poruka vezanih za kvalitetno staranje. U zdravstvenom sistemu, na primer, instituti za neonatološku intenzivnu i poluintenzivnu negu, dečje klinike za rehabilitaciju, pa i porodilište i ginekološke ordinacije koje prate napredovanje trudnoće, ili kurativni deo pedijatrije u domovima zdravlja – mogu se posmatrati kao **kontekst koji komunicira** šta kvalitetna briga o detetu znači. To znači da praktičari u njima neće direktno biti angažovani na radu sa porodicom u realizaciji samog Programa „Razigranog roditeljstva”, ali će nuditi za porodicu dostupan kontekst koji komunicira ključne poruke Programa (npr. kutkove za čitanje, igru; dostupne smernice za roditelje o čitanju, igri; informacije o volonterskim programima u zajednici u kojima se sa dijadom roditelj-dete radi na prilikama za zajedničko igranje/čitanje). Na sličan način se gradi i kontekst u celokupnoj zajednici.

Na Putanji porodice, u realizaciji Programa, sa porodicom u svakom momentu radi više praktičara iz različitih sistema. Zbog toga Program sadrži komponente koje se nadopunjuju i rastu sa porodicom (sa uzrastom deteta), kao i komponente koje su usklađene sa primarnom delatnošću sistema, ali usmerene na jedinstven cilj Programa. Direktan rad sa porodicom na razvoju *Razigranog roditeljstva* dešava se u susretu sa praktičarima koje najveći broj porodica susreće često i čiji je rad usmeren na podsticaj razvoju i nezi deteta (u zdravstvenom sistemu, na primer, to su pedijatri u savetovalištim i patronažne sestre; u sistemu predškolskog vaspitanja i obrazovanja to su vaspitači, medicinske sestre vaspitači, sestre na preventivnoj zdravstvenoj zaštiti i stručni saradnici; u sistemu socijalne zaštite to su savetnici za hraniteljstvo, voditelji slučaja, ili realizatori usluga intenzivne podrške poput „porodičnog saradnika”, stručni radnici u sigurnim ženskim kućama, Materinskom domu i slično). Rad svakog praktičara na razvoju *Razigranog roditeljstva* oslonjen je na njegovu osnovnu delatnost i integrisan sa oblicima i ciljevima rada koje uobičajeno realizuje sa porodicama.

Gde Program susreće porodicu:

RAZIGRANO
ODITELJSTVO

**Kako
se gradi
razigrano
roditeljstvo?**

Program se, u radu svakog praktičara na Putanji porodice, realizuje kroz pet domena: povezivanje sa detetom i emocionalno ulaganje u odnos sa detetom, prihvatanje deteta i uloge roditelja, poznavanje deteta i veština praćenja detetovog ponašanja, responzivnost i razigranost. Domeni prate razvoj odnosa roditelja i deteta od začeca.

DOMEN	ŠTA SE U NJEMU RAZVIJA?
Povezivanje sa detetom i emocionalna uložnost u odnos sa detetom	Spremnost da se dete doživi kao blisko, zainteresovanost za dete, želja da se o njemu stara, želja da se uoče i upoznaju detetove potrebe i veštine
Prihvatanje deteta i uloge roditelja	Doživljaj da je dete nezavisna osoba, sa svojim ličnim karakteristikama, interesovanjima, temperamentom i veštinama; Zainteresovanost da se baš o takvom detetu brine
(U)poznavanje deteta	Razumevanje veština koje dete ima na raspolaganju da učestvuje u interakciji, komunicira, rešava neke izazove, snalazi se u različitim situacijama, zaključuje i slično; Spremnost da se o detetu saznaje tako što se prati ponašanje deteta, razmišlja o potrebama koje se nalaze iza signala i načina komunikacije, odgovara i prati reakcija deteta na odgovor roditelja
Responzivnost i podsticajna nega	Veština roditelja da vidi, razume i reaguje na signale i signalima pokazane potrebe deteta; Spremnost da se ova veština primenjuje u različitim prilikama za interakciju: ishrana, rutine nege, briga o zdravlju, odgovor na izazovna ponašanja deteta
Razigranost	Spremnost da se responzivnost koristi kako bi se za dete kreirale prilike za učenje temeljene na igri u uobičajenim rutinama porodičnog života; Spremnost da se responzivnost primenjuje kako bi se podržala i proširila igra deteta, te kako bi se u njoj učestvovalo

Ovi domeni su međusobno povezani, pa se razigranost oslanja i na veštine povezivanja sa detetom, prihvatanja deteta, poznavanja deteta, i naravno responzivnost.

Domeni i principi su isprepletani. Za rad u svakom od domena podrške razigranom roditeljstvu, praktičar bi trebalo da neguje četiri principa na koja je Program oslonjen. U svakom domenu, praktičar bi trebalo da obrati pažnju na izvore stresa koji mogu umanjiti spremnost roditelja da se kvalitetno brine o detetu. Takođe, u svakom domenu trebalo bi osigurati informacije i prilike da roditelj integriše znanja i podršku razvoju sa prilikama za učenje, te da razume kako je domen i sa njim povezane komponente kvalitetnog staranja, povezan i sa podrškom razvoju i sa podrškom učenju u ranom detinjstvu. U svakom domenu, praktičar bi trebalo da osigura jednake prilike da i otac i majka uče i budu uključeni u odnos sa detetom na način koji domen opisuje i da „vežbaju” komponente staranja koje su sa njim povezane.

Konačno, podrška u svakom od domena Programa realizuje se u radu svih praktičara na Putanji i to na dva načina. Domeni u kojima se gradi *Razigrano roditeljstvo* predstavljaju okosnicu rada praktičara od začeca do vrtića. Međutim, važno je da, koji god praktičar radio sa porodicom, u jačanju kvaliteta odnosa sa detetom prolazi kroz sve domene i nudi podršku kako u povezivanju sa detetom, tako i u prihvatanju deteta, poznavanju deteta, jačanju veštine responzivnosti i razigranosti.

Razvoj veština kvalitetnog podsticaja razvoja:

Program neguje i podstiče veštine u interakciji sa detetom

Rad sa roditeljima u domenima kroz koje se Program realizuje, oslanja se na podršku razvoju veština u konkretnoj interakciji sa detetom. Da bi postigao očekivane promene u prethodno opisanim domenima kvalitetne brige o detetu, praktičar u radu sa roditeljima razvija različite veštine konkretne interakcije sa detetom.

Program „Razigrano roditeljstvo” u fokusu ima nekoliko ključnih veština kao alata koji omogućuju da roditelj ostvari svaki od domena kvalitetnog staranja opisanih Programom.

SPECIJALNO VREME SA DETETOM

Šta je to?	Od kada?	Zašto?
Vreme koje roditelj i dete provode zajedno bez drugog cilja osim interakcije i povezivanja. Vreme kada je dete sito, budno, odmorno i spremno za interakciju.	Od rođenja	Roditelj ima prilike da posmatra i prati ponašanje deteta, uočava i razumeva njegove signale i način na koji komunicira potrebe, zapitanost ili zainteresovanost; Roditelj ima prilike da upozna repertoar veština i ponašanja koja dete ima, spretnost u učešću u interakciji, vreme koje mu treba da odgovori, način na koji odgovara na podsticaje i slično. Na ovaj način roditelj upoznaje dete, ima više šansi da ga prihvati i razvije veštine responzivnosti. Kako raste dete i veštine roditelja, specijalno vreme sa detetom može biti bogato zajedničkom igrom i prilikama za učenje. Istovremeno, svaka ova prilika je iskustvo povezivanja sa detetom.

(RAZ)GOVOR SA DETETOM

Šta je to?	Od kada?	Zašto?
Razmena između roditelja i deteta, koju može započeti dete ili roditelj, ali uvek podrazumeva obostrano učešće; može uključivati reči, izraze lica, visinu tona, brzinu govora i niz drugih podsticaja.	Od rođenja	<p>Kada govori sa detetom, roditelj ima prilike da prati ponašanje deteta, upoznaje detetove veštine, način na koji započinje interakciju i komunicira, ali i način na koji reaguje na podsticaj iz okoline. Dodatno, roditelj može da uči o vremenu koje je potrebno detetu da odreaguje na podsticaj (govor) odraslog, šta pomaže detetu da zadrži fokus i širi komunikaciju, kako dete komunicira umor i potrebu za promenom aktivnosti.</p> <p>Na ovaj način, roditelj se povezuje sa detetom, prihvata dete, vežba veštine praćenja ponašanja deteta i poznaje sve bolje repertoar veština koje dete ima za interakciju sa okolinom. Takođe, roditelj ima prilike da razvija veštine responzivnosti.</p> <p>Kako dete raste, govor sa detetom postaje bogat prilikama za učenje, igru izrazima lica, dodirima, zvucima, a kasnije i rečima.</p>

ČITANJE SA DETETOM

Šta je to?	Od kada?	Zašto?
Zajednička aktivnost roditelja i deteta koja uključuje čitanje, razgovor o likovima, događajima, ilustracijama i slično; Aktivnost može započeti roditelj ili dete, ali uvek uključuje obostrano učešće; oslanja se na veštinu razgovora sa detetom.	Od drugog meseca	<p>Kada čita sa detetom, roditelj ima prilike da prati ponašanje deteta, upoznaje detetove veštine, način na koji započinje interakciju i komunicira, ali i način na koji reaguje na podsticaj iz okoline. Dodatno, roditelj može da uči o vremenu koje je potrebno detetu da odreaguje na podsticaj (govor) odraslog, ilustraciju ili zvuk, što pomaže detetu da zadrži fokus i širi komunikaciju, kako dete komunicira umor i potrebu za promenom aktivnosti.</p> <p>Čitanje sa detetom omogućuje roditelju da upozna interesovanja deteta, omogućuje istraživanje, i učenje veština zaključivanja, povezivanja događaja, razumevanja toka priče, uzroka i posledica, analize likova i njihovog ponašanja i slično.</p> <p>Na ovaj način, roditelj se povezuje sa detetom, prihvata dete, vežba veštine praćenja ponašanja deteta i poznaje sve bolje repertoar veština koje dete ima za interakciju sa okolinom. Takođe, roditelj ima prilike da razvija veštine responzivnosti.</p> <p>Kako dete raste, čitanje sa detetom postaje bogato prilikama za učenje, razgovor o likovima ili događajima, povezivanje sa realnim detetovim iskustvom. Osim toga, ova aktivnost postaje bogata prilikama za igru, najpre zvucima i izrazima lica, a zatim i rečima, ulogama i slično.</p>

PODRŠKA UČEŠĆU DETETA U RUTINAMA

Šta je to?	Od kada?	Zašto?
Porodični život bogat je rutinama. Neke od njih su vezane za dete (rutine nege-kupanje, oblačenje...), a u većini njih dete može da učestvuje: ishrana, kupovina, uređivanje prostora, rituali, slobodno vreme i slično. Uključivanje deteta u rutine podrazumeva mogućnost da dete komunicira, odlučuje, učestvuje u planiranju i realizaciji neke od rutina.	Kad god je to moguće; od rođenja	<p>Rutine porodičnog života su bogatstvo prilika za povezivanje sa detetom, upoznavanje deteta i njegovih veština, prihvatanje deteta, ali i razvoj responzivnosti.</p> <p>Učešće deteta u rutinama porodičnog života omogućuje, kako dete raste, sve više prilika za učenje temeljenih na igri. Jednako tako, učešće deteta u rutinama kreira snažne podsticaje za razvoj i korišćenje veština iz svih pet domena razvoja deteta.</p> <p>Veština roditelja da omogući i podrži učešće deteta u rutinama, oslanja se na njegovu spretnost da razume perspektivu deteta, ali i da prepozna koje to prilike za učenje i interakciju svaka od rutina nudi za njegovo dete. U tom smislu, ona je oslonjena i na prihvatanje deteta i poznavanje detetovih interesovanja i repertoara veština koje ima za interakciju sa okolinom.</p>

IGRA SA DETETOM		
Šta je to?	Od kada?	Zašto?
Igra sa detetom predstavlja kompleksnu interakciju roditelja i deteta; nju započinje dete (mada je ponekad može i započeti roditelj), dete je vodi, upravlja dešavanjima, likovima, promenama i drugim karakteristikama igre; uloga roditelja je da kreira okruženje koje igru podstiče, a zatim i da je podrži, proširi o omogućiti istraživanje u njoj.	Od rođenja	<p>U igri sa detetom roditelj ima veoma mnogo prilika da:</p> <ul style="list-style-type: none"> - prati ponašanje deteta i upoznaje njegova interesovanja, način na koji komunicira potrebe, primenjuje i kombinuje svoje veštine da bi saznavao o svetu i učestvovalo u njemu; - prihvata svoje dete i povezuje se sa njim; za dete omogućuje doživljaj sigurnost u dostupnost roditelja, ali istovremeno i neguje veštinu da svet vidi iz perspektive deteta, prepušta vođstvo detetu, daje mu mogućnost odlučivanja i razvija veštine kooperativnosti u interakciji sa detetom; - razvija veštine respozivnog staranja; - kreira prilike za učenje i saznavanje na način koji je detetu najprirodniji. <p>Igra roditelja i deteta može da se temelji na rečima, slikama, ulogama, predmetima; može da bude integrisana u rutine porodičnog života, ili da bude oslonjena na čitanje, i specijalno vreme sa detetom.</p> <p>Veština roditelja da ponudi podsticaj, podrži i proširi detetovu igru u bilo kom momentu u toku dana, i tako pruža kontinuirane prilike za istraživanje u svakoj interakciji sa detetom – kruna je Razigranog roditeljstva.</p>

Svaka od veština koje Program „Razigrano roditeljstvo” neguje, za roditelja donosi *set znanja*, odnosno informacije o tome šta znači biti dobar roditelj i kreirati podsticajno okruženje za dete; *set ponašanja* koja može da primenjuje u interakcijama sa detetom; *stavove* odnosno uverenja i polazišta u celokupnom staranju o detetu, i konačno, *dispozicije*, odnosno mogućnost da se kombinuju znanja, stavovi i ponašanje kako bi se pratila perspektiva deteta, osiguralo učešće, podsticao razvoj, dobrobit i učenje deteta u bilo kojoj situaciji.

Praktičar će, u kontaktu sa porodicom, podsticati i negovati svaku od ovih veština i kroz nju razvijati domene *Razigranog roditeljstva*. Svaka od ovih veština može da se primenjuje za podršku svakom od domena *Razigranog roditeljstva* – dakle i povezivanju sa detetom, prihvatanju deteta, poznavanju deteta, respozivnosti i razigranosti. Istovremeno, negovanje svake od veština oslonjeno je na sva četiri principa Programa.

Iako se opisane veštine neguju redosledom kojim su predstavljene, i taj redosled prati promene kompleksnosti interakcije roditelja i deteta, razvoj odnosa roditelja i deteta, ali i domene u kojima se razvija *Razigrano roditeljstvo*, one su zapravo isprepletane i, kako dete raste, mogu se sve više kombinovati.

**Pristup
porodici koji
ima praktičar u
realizaciji Programa
„Razigrano
roditeljstvo”**

**RAZIGRANO
ODITELJSTV**

Program „Razigrano roditeljstvo“ svoj pristup porodicama temelji na dokazima da se kvalitetno staranje o detetu (responzivnost) uči. Zato ulogu svakog praktičara koji sa porodicama radi, razmatra kroz prizmu podrške saznavanju o tome šta je responzivnost i razigranost, te istraživanju veština u interakciji roditelja i deteta. To znači da praktičar zna i veruje da roditelj može da razvija i uči kvalitetno staranje o detetu kroz iskustvo roditeljstva i kreiranje odnosa sa sopstvenim detetom. Zato praktičar kreira prilike da roditelj bude podržan tokom interakcije sa svojim detetom i da, uz podršku, istraži šta svaka interakcija sa detetom zahteva od veština i šta nudi kao opcije za razvoj i unapređivanje kvaliteta odnosa sa detetom i staranja o njemu.

Kako bi takvo istraživanje roditeljske uloge bilo moguće, Program „Razigrano roditeljstvo“ naglašava značaj *responzivnosti praktičara u odnosu sa porodicom*. To znači da je praktičar, bez obzira na struku i sistem kom pripada:

- *usmeren na porodicu, svestan njenih jedinstvenih karakteristika i potreba, prihvata je i povezuje se s njom*. Ovaj prvi korak u osnovi ima zahtev da se svakoj porodici pristupa individualizovano i spremno da se uloži u razvoj odnosa sa njom. Prihvatanje i povezivanje sa porodicom podrazumeva da je praktičar svestan karakteristika, načina funkcionisanja, potreba porodice koje ne moraju biti iste kao potrebe drugih porodica sa kojima radi, niti komunicirane na isti način. Jednako tako, prihvatanje i povezivanje sa porodicom podrazumeva da je praktičar autentično zainteresovan za to šta se u porodici dešava, da je spreman da uči jezik porodice (način na koji govori i komunicira svoje potrebe) i da bude uz porodicu na način da ga ona doživi kao dostupnog. Usmerenost na porodicu i povezivanje sa njom temelj je uspostavljanja *odnosa poverenja* i emotivne sigurnosti i daje mogućnost da praktičar bude suštinski deo mreže podrške na koju se porodica, dok uči i razvija kvalitetno staranje o detetu, oslanja.
- *pažljiv posmatrač interakcije roditelja i deteta, vešt da prepozna i signale deteta, ali i ponašanje roditelja kojim on odgovara, podržava i širi interakciju sa detetom*. To znači da praktičar u radu sa porodicom kreira prilike u kojima može da posmatra kako izgleda interakcija između deteta i roditelja (igra, zajedničko čitanje, razgovor tokom rutina u porodici i slično). Usmerenost na interakciju koja se dešava sada i ovde, daje mogućnost praktičaru da vidi autentično iskustvo deteta i roditelja i da u njihovoj razmeni prepozna i za porodicu imenuje elemente i dobiti od kvalitetne interakcije i da ih na taj način podrži. Jednako tako, daje mogućnost da se sa roditeljima govori o načinu na koji razumeju potrebe, ponašanja deteta koje se dešava sada.
- *vešt u vođenju porodice kroz iskustvo interakcije sa detetom, podrži i modelovanju responzivnog ponašanja i podsticajne razmene*. Praktičar bi, pre svega, trebalo da bude vešt da podrži (odobranjem, jasnom porukom, osmehom, pohvalom) responzivno ponašanje roditelja. Praktičar bi, dalje, trebalo da bude uz roditelja da zajedno analiziraju interakciju sa detetom, prilike za učenje i razvoj za dete i da razumeju dobiti koje dete ima od kvalitetne interakcije sa roditeljem. Praktičar bi trebalo da bude vešt i da s roditeljima dođe do kvalitetnije interakcije, ukoliko je potrebno: pomogne i podrži roditelja da na drugačiji način razume ponašanje deteta i tome prilagodi svoj odgovor. Konačno, praktičar bi trebalo da bude vešt da omogući roditeljima priliku da „probaju“ ovu, kvalitetniju interakciju i da u njoj snažno podrži responzivnije ponašanje u interakciji sa detetom.

Uloga zajednice u Programu „Razigrano roditeljstvo”

U jednoj zajednici, u isto vreme, razigrano roditeljstvo uči i razvija veliki broj različitih porodica.

Da bi razvili veštine razigranog roditeljstva, većini roditelja će biti potrebno da su im dostupne informacije i jasno vođenje kroz domene razigranog roditeljstva od strane praktičara koje na svom uobičajenom životnom putu sreću. Ove porodice će imati veliku korist od jedinstvenog jezika kojim govore različiti praktičari, dakle da imaju mogućnost da čuju jasne, integrisane poruke, međusobno usklađene, koje „rastu” kako oni rastu kao roditelji i idu u korak sa izazovima koje briga o detetu otvara, koje su prenete na način da porodica može lako da ih utka u svoj svakodnevni život.

Neki roditelji će imati potrebu za intenzivnijom podrškom u nekom od domena razigranog roditeljstva, ili u nekom periodu života. Neki drugi će, pak, imati potrebu za specifičnijim informacijama ili dodatnom podrškom u nekom aspektu staranja o detetu koji je u njihovom iskustvu drugačiji, izvor dodatnog stresa ili potrebe za prilagođavanjem. Za ove porodice, biće važno da je kontekst njihovog života za zajednicu poznat, i da su njihove potrebe prepoznate, pa da postoje i mesta i osobe koje mogu da, za njih, „iskroje” podršku koja odgovara specifičnostima njihove svakodnevne interakcije sa detetom.

Tek mali broj roditelja će imati potrebu za snažnim i intenzivnim radom na razvoju veština razigranog roditeljstva u svim, ili nekim njegovim domenima. Za njih je važna dostupnost praktičara koji su deo stabilne, dostupne, investirane mreže podrške. Jednako tako, za njih je važno da postoje mehanizmi rane identifikacije rizika, jasne putanje kretanja ka intenzivnijim i dodatnim oblicima podrške, uvremenjeni rad na domenima razigranog roditeljstva i veštinama kroz koje se oni razvijaju i uče.

Sve ove različite porodice žive u zajednici i važno je da zajednica može da ih prepozna, čuje njihove potrebe i odgovori na njih. Za sve ove različite porodice, važno je da:

- **Podrška kvalitetnom roditeljstvu ima jedan jezik, bez obzira na to gde se podrška porodici pruža, u kom intenzitetu ili od strane kog praktičara.** Zato Program „Razigrano roditeljstvo” nudi isti set znanja, vrednosti i veština praktičarima iz sva tri sistema podrške. Ovo omogućuje:
  - *Kontinuitet* za porodice koje se, zbog nekih dodatnih potreba, „skreću” ka drugim uslugama na Putanji porodice, nastavlja, nadograđuje i intenzivira rad na istim domenima kvalitetnog staranja, kroz iste veštine. Ovo čini da porodica ima doživljaj kontinuiteta razvoja roditeljske uloge, ali i da je za nju preneti jasna poruka da, bez obzira na kontekst ili izvore potrebe za dodatnom podrškom, postoji jedan jasan okvir podsticajne i kvalitetne nege i brige o detetu;
  - *Nediskriminativnost* kada zajednica šalje poruku da je za svaku porodicu važno i moguće da razvije isti set veština i pristup staranju o detetu koji osigurava podsticajno i negujuće okruženje, bez obzira na jezik, poreklo, nivo obrazovanja, izloženost stresu, ili bilo koju drugu karakteristiku koja staranje čini specifičnim;
  - *Lakšu razmenu i integraciju podrške* u radu sa jednom porodicom među praktičarima različitih struka ili koji rade u različitim sistemima podrške.
- **Poruke o tome šta je kvalitetno staranje prenosi celokupna zajednica, a podrška da se nalazi tamo gde je porodica.** Zato Program „Razigrano roditeljstvo” traži za načinima da se, osim praktičara koji rade sa porodicama u sistemu zdravstvene zaštite, sistemu predškolskog obrazovanja i vaspitanja i sistemu socijalne zaštite, u zajednici prepoznaju i drugi resursi (koji mogu biti mediji, organizacije civilnog društva, ustanove kulture, sporta, udruženja roditelja, ili bilo koje druge organizacije, ustanove, centri u kojima se porodice kreću, borave i u kojima dobijaju podršku za druge aspekte svakodnevnog života). Program „Razigrano roditeljstvo” nudi znanja i vrednosti vezane za to šta znači kvalitetna briga o detetu, kao i smernice za to kako da se te informacije prenesu, za različite resurse prepoznate unutar lokalne zajednice.

Program „Razigrano roditeljstvo” veruje da građenju kvalitetne brige o detetu, može da doprinese i biblioteka koja nudi priliku za zajedničko čitanje roditelja i dece, fakultet koji ima prostor za dojenje, kao i poslastičarnica koja određenim danom u nedelji nudi posebne cene za kolače na koje tata dovede svoje dete i uz kolač „servira” i kratki podsetnik o bilo kojoj od veština razigranog roditeljstva. Svi ovi resursi imaju moć da prenesu kratke, jasne poruke o kvalitetnom staranju. Kada su one integrisane sa jezikom i narativom koje porodice dobijaju od praktičara različitih struka, one su za roditelje jasan vodič za to šta znači biti dobar roditelj.

Da bi ovo bilo moguće, Program „Razigrano roditeljstvo” poziva zajednice da:

Grade sistem prepoznavanja i praćenja potreba porodica i na njima temelji planiranje, razvoj i finansiranje usluga

To znači da je zajednica svesna i informisana o tome koje porodice žive i razvijaju veštine kvalitetnog staranja o detetu u njoj, gde se one nalaze i koje specifičnosti i potrebe za (dodatnom) podrškom imaju. Na taj način zajednica može da planira ili intenzivira rad nekih specifičnih usluga, razvija specifične programe, usmerene oblike podrške, ali i da budžetom podrži udruženja, klubove roditelja (usvojitelja, hranitelja, očeva, samohranih roditelja...) ili slične vršnjačke oblike podrške koji mogu dosegnuti specifične grupe porodica i njima preneti poruke vezane za kvalitetno staranje o deci.

Dodatno, Program poziva zajednice da tragaju za načinima da se ključnim porukama o kvalitetnom staranju dosegnu sve porodice, te da se razviju mehanizmi identifikacije rizika, putanje upućivanja i praćenja napredovanja porodica, unutar i među sektorima, koje će osigurati snažniju, integrisanu podršku za kreiranje negujućeg i podsticajnog okruženja za svako dete. Ovo podrazumeva da zajednica identifikuje i nađe način da se premosti razdvojenost sistema i osigura dostupnost svih oblika podrške za porodice (na primer da hraniteljske i usvojiteljske porodice, ili majke smeštene u sigurnim kućama i materinskim domovima takođe imaju mogućnost patronažnih poseta; da se osigura uključivanje dece iz hraniteljskih porodica ili dece koja su sa majkama smeštene u sigurne ženske kuće ili materinske domove u programe vrtića i slično).

Konačno, Program poziva zajednice da prate koje porodice ostaju bez kontinuiteta podrške (na Putanji porodice kroz sisteme podrške) jer se deca, iz različitih razloga, ne uključuju u ustanove predškolskog vaspitanja i obrazovanja (pre obaveznog predškolskog uzrasta), te da podrže razvoj dodatnih, kratkih programa u okviru sistema predškolskog vaspitanja i obrazovanja koji će osigurati veći obuhvat dece, ali i rad sa porodicama.

Prepoznaju resurse u zajednici koji mogu da prenesu poruke o tome šta znači kvalitetno staranje o detetu i ulože u njihovu ulogu u građenju podsticajnih i negujućih okruženja za svako dete

Na taj način zajednica može da u podršku kvalitetnoj brizi o detetu uključi sve ustanove, organizacije, udruženja i druge centre u kojima se porodice kreću. Zato Program poziva zajednice da osiguraju da biblioteke, ustanove kulture i sporta, imaju resurse, znanja i veštine da podrže veštine razigranog roditeljstva i promovišu vrednosti i znanja vezana za podsticajnu negu i respozivno staranje. Jednako tako, zajednica može da kreira okruženje u kom i igraonice, prodavnice dečijih igračaka, bebi opreme i hrane, budu angažovane da promovišu poruke *Razigranog roditeljstva* i doprinesu građenju veština respozivnog i razigranog staranja o detetu.

Prate potrebe praktičara koji rade sa porodicama i na prepoznatim potrebama temelje planiranje, razvoj i finansiranje opremanja, stručnog usavršavanja i izgradnje kadra

Na taj način, zajednica ulaže u to da praktičari koji sa porodicama rade imaju deljena znanja, vrednosti i veštine, jedinstveni jezik i pristup u pružanju podrške porodicama, što omogućuje doživljaj kontinuiteta za porodice, ali i lakše integrisanje usluga za praktičare.

Takođe, to znači da zajednica ulaže u prevenciju izgaranja praktičara koji sa porodicama radi, obezbeđujući okvir za uvođenje supervizije i horizontalne podrške među praktičarima i omogućujući kontinuitet mentorske podrške gde je potrebno.

Ovo podrazumeva i da zajednica traga za volonterskom snagom, prepoznajući univerzitete ili stručne škole, udruženja građana, kao resurse koji mogu da pomognu i ojačaju rad praktičara sa porodicama.

Konačno, to znači i da zajednica ulaže u kreiranje konteksta u kom su, u različitim ustanovama u sva tri sistema, prenosioci poruka ne samo praktičari, već i prostor. Zato Program poziva zajednice da čekaonice u domovima zdravlja, hodnike vrtića, hodnike centara za socijalni rad, prostor Sigurne ženske kuće, narodnih kuhinja, Materinskog doma, ali i instituta i drugih sličnih ustanova, opremi bibliotekama za zajedničko čitanje, ili malim prostorima za zajedničku igru roditelja i dece koji u njima borave.

Načine dostupnim resurse koji kreiraju dobar kontekst da se vežbaju i praktikuju veštine kvalitetne brige o detetu svuda gde se porodice kreću

To znači da će zajednica kreirati prostor i priliku, ali i jasne smernice za zajedničko čitanje, razgovor, igru roditelja i dece u parkovima, na šetalištima, kupalištima, dvorištima između zgrada i slično.

Ovo takođe znači da će informacije o kvalitetnom staranju o detetu, ali i prostor za dojenje i različite specifične i relevantne informacije biti dostupne u radnim organizacijama, na fakultetima ili srednjim školama u kojima ima mladih roditelja i slično.

Reference

- Abidin R. (1992). The determinants of parenting behaviour. *Journal of Clinical Child Psychology*, 21(4), 407–412.
- Abidin, R.R. (1990). Introduction to the special issue: The stresses of parenting. *Journal of Clinical Child Psychology*, 19, 298–301.
- Allen S.M., Hawkins A.J. (1999). Maternal gatekeeping: Mothers' beliefs and behaviors that inhibit greater father involvement in family work. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 199–212.
- Anders, Y., Rossbach, H.-G., Weinert, S., Ebert, S., Kuger, S., Lehrl, S., & von Maurice, J. (2012). Home and preschool learning environments and their relations to the development of early numeracy skills. *Early Childhood Research Quarterly*, 27(2), 231–244. doi: 10.1016/j.ecresq.2011.08.003
- Anthony, L.G., Anthony, B.J., Glanville, D.N., Naiman, D.Q., Waanders, C., & Shaffer, S. (2005). The relationships between parenting stress, parenting behaviour and preschoolers' social competence and behaviour problems in the classroom. *Infant and Child Development: An International Journal of Research and Practice*, 14(2), 133–154.
- Axelsson, A.K., & Wilder, J. (2014). Frequency of occurrence and child presence in family activities: a Quantitative, Comparative Study of Children with Profound Intellectual and Multiple Disabilities and Children with Typical Development. *International Journal of Developmental Disabilities*, 60(1), 13–25.
- Bakermans-Kranenburg M., van Ijzendoorn M., Bradley R. (2005). Those who have, receive: the Matthew Effect in Early Childhood Intervention in the Home Environment. *Review of Educational Research*, 75(1), 1–26.
- Bakermans-Kranenburg M., van Ijzendoorn M., Juffer F. (2003). Less is more: meta-analysis of sensitivity and attachment interventions in early childhood. *Psychological Bulletin*, 129, 195–215.
- Barnes, E., & Puccioni, J. (2017). Shared book reading and preschool children's academic achievement: Evidence from the Early Childhood Longitudinal Study—Birth cohort. *Infant and Child Development*, 26(6), e2035. doi: 10.1002/icd.2035
- Barratt-Pugh, C., & Allen, N. (2011). Making a difference: Findings from Better Beginnings a family literacy intervention programme. *The Australian Library Journal*, 60(3), 195–204. doi: 10.1080/00049670.2011.10722616
- Barratt-Pugh, C., & Rohl, M. (2010). Making a difference: The report of the Better Beginnings (0–3yrs) family literacy program 2007–2010. Online at: <https://www.better-beginnings.com.au/about-us/better-beginnings-making-difference>
- Baydar N., Reid M.J., Webster Stratton C. (2003). The role of mental health factors and program engagement in the effectiveness of a preventive parenting program for Head Start mothers. *Child Development*, 5, 1433–1453.
- Belsky J. (1984). The determinants of parenting: a process model. *Child Development*, 55, 83–96.
- Belsky J., Conger R., Capaldi D. (2009). The intergenerational transmission of parenting: Introduction to special issue. *Developmental Psychology*, 45(5), 1201–1204.
- Belsky J., Pasco Fearon R.M. (2008). Precursors of attachment security. In J. Cassidy, P. Shaver. *Handbook of Attachment: theory, research and clinical applications*. The Guilford Press, p. 295–316.
- Belsky, J., & Jaffee, S.R. (2006). The multiple determinants of parenting. In D. Cicchetti & D.J. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology: Risk, disorder, and adaptation* (pp. 38–85). John Wiley & Sons, Inc.
- Belsky, J., Bell, B., Bradley, R.H., Stallard, N., & Stewart-Brown, S.L. (2007). Socioeconomic risk, parenting during the preschool years and child health age 6 years. *European Journal of Public Health*, 17(5), 508–513.
- Benzies, K.M., Harrison, M.J., & Magill-Evans, J. (2004). Parenting stress, marital quality, and child behavior problems at age 7 years. *Public Health Nursing*, 21(2), 111–121.
- Bergsund H., Wentzel-Larsen T., Jacobsen H. (2020). Parenting stress in long term foster carers: a longitudinal study. *Child and Family Social Work*, 25(S1), 53–62.
- Berlin L.J., Brooks-Gunn J., Mc Carton C., McCormick M. (1998). The effectiveness of early intervention: examining risk factors and pathways to enhanced development. *Preventive Medicine*, 27, 238–245.
- Bird, G., Peterson, R., & Miller, S.H. (2002). Factors associated with distress among support-seeking adoptive parents. *Family Relations*, 51(3), 215–220.
- Black M., Aboud F. (2011). Responsive feeding is embedded in a theoretical framework of responsive parenting. *The Journal of Nutrition*, 141(3), 490–494.
- Bornstein MH., Tamis-LeMonda CS. (1997). Maternal responsiveness and infant mental abilities: specific predictive relations. *Infant Behavior and Development*, 20, 283–296.
- Boyce, W.T., Jensen, E.W., James, S.A., & Peacock, J.L. (1983). The family routines inventory: Theoretical origins. *Social Science & Medicine*, 17(4), 193–200.
- Brown, G.L., Mangelsdorf, S.C., & Neff, C. (2012). Father involvement, paternal sensitivity, and father-child attachment security in the first three years. *Journal of Family Psychology*, 26, 421–430.
- Bundy, M.B., & Kunce, L.J. (2009). Parenting stress and high functioning children with autism. *International Journal on Disability and Human Development*, 8(4), 401–410.
- Burgess A. (2009). *Fathers and parenting interventions: what works*. Fatherhood institute
- Cabrera, N., Fitzgerald, H., Bradley, R., & Roggman, L. (2014). The ecology of father-child relationships: An expanded model. *Journal of Family Theory and Review*, 6, 336–354.
- Cabrera, N., Shannon, J., & Tamis-LeMonda, C. (2007). Fathers' influence on their children's cognitive and emotional development: From toddlers to pre-K. *Applied Developmental Science*, 11, 208–213.
- Canzi E., Ranieri S., Barni D., Rosnati R. (2019). Predictors of parenting stress during early adoptive parenthood. *Current Psychology*, 38, 811–820.
- Carbera N. (2020). Father involvement, father-child relationship and attachment in the early years. *Attachment and human development*, 22(1), 134–138.
- Centre on the Developing Child at Harvard University. *Resources library: Serve and return (2004–2020)*. <https://developingchild.harvard.edu/resourcetag/serve-and-return/>
- Chen, F. (2017). Everyday family routine formation: A source of the development of emotion regulation in young children. In *Perezhivanie, Emotions and Subjectivity* (pp. 129–143). Springer, Singapore.

- Coleman, P.K., & Karraker, K.H. (1998). Self-efficacy and parenting quality: Findings and future applications. *Developmental review, 18*(1), 47–85.
- Crnica, K., & Low, C. (2002). Everyday stresses and parenting. In M.H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting: Vol. 5: Practical issues in parenting* (2nd ed., pp. 243–367). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Crnica, K., & Ross, E. (2017). Parenting stress and parental efficacy. In *Parental stress and early child development* (pp. 263–284). Springer, Cham.
- Cummings M.E., Cummings J. (2002). Parenting and attachment. in: M. Bornstein (ed) *Handbook of parenting*. Lawrence Erlbaum Associates Pub., 35–55.
- Dalli, C., White, E.J., Rockel, J., & Duhn, I. (2011). *Quality early childhood education for under-two-year-olds: What should it look like? A literature review*. Wellington: Victoria University of Wellington. Retrieved from
- Davis, J., & Polotajko, H. (2004). Occupational development. In C. Christiansen & E. Townsend (Eds.), *Introduction to occupation: The art and science of living* (pp. 91–119). Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.
- De Wolf M, van Ijzendoorn M (1997). Sensitivity and attachment: a meta-analysis of parental antecedents of infant attachment. *Child Development, 68*(4), 571–591.
- Deater-Deckard, K. (2005). Parenting stress and children's development: Introduction to the special issue. *Infant and Child Development, 14*, 111–115.
- Dexter, C.A., & Stacks, A.M. (2014). A Preliminary Investigation of the Relationship Between Parenting, Parent-Child Shared Reading Practices, and Child Development in Low-Income Families. *Journal of Research in Childhood Education, 28*(3), 394–410. doi: 10.1080/02568543.2014.913278
- Dickinson, D.K., & Porche, M.V. (2011). Relation Between Language Experiences in Preschool Classrooms and Children's Kindergarten and Fourth-Grade Language and Reading Abilities. *Child Development, 82*(3), 870–886. doi: 10.1111/j.1467-8624.2011.01576.x
- Dickinson, D.K., & Smith, M.W. (1994). Long-Term Effects of Preschool Teachers' Book Readings on Low-Income Children's Vocabulary and Story Comprehension. *Reading Research Quarterly, 29*(2), 104–122. doi: 10.2307/747807
- Droogmans, G., Vergaelen, E., Van Buggenhout, G., & Swillen, A. (2021). Stressed parents, happy parents. An assessment of parenting stress and family quality of life in families with a child with Phelan-McDermid syndrome. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 34*(4), 1076–1088.
- Duursma, E., Augustyn, M., & Zuckerman, B. (2008). Reading aloud to children: the evidence. *Archives of Disease in Childhood, 93*(7), 554–557. doi: 10.1136/adc.2006.106336
- Edwards, D., & Christiansen, C. (2005). Occupational development. *Occupational therapy: Performance, participation and well-being, 42–63*.
- Engel-Yeger, B., Jarus, T., Anaby, D., & Law, M. (2009). Differences in patterns of participation between youths with cerebral palsy and typically developing peers. *American Journal of Occupational Therapy, 63*(1), 96–104.
- Eshel N., Daelmans B., Cabral de Mello M., Martines J. (2006). Responsive parenting: interventions and outcomes. *Bulletin of World Health Organization, 84*, 991–998.
- Eshel N., Daelmans B., Cabral de Mello M., Martines J. (2006). Responsive parenting: interventions and outcomes. *Bulletin of the World Health Organization, 84*(12), 991–998.
- Esposito, G., Setoh, P., Shinohara, K., & Bornstein, M.H. (2017). The development of attachment: Integrating genes, brain, behavior, and environment. *Behavioural Brain Research, 325*, Part B, 87–89.
- Factor, R.S., Swain, D.M., & Scarpa, A. (2018). Child autism spectrum disorder traits and parenting stress: The utility of using a physiological measure of parental stress. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 48*(4), 1081–1091.
- Feinberg ME. (2003). The internal structure and ecological context of coparenting: A framework for research and intervention. *Parenting: Science and Practice, 3*, 95–131.
- Ferretti, L.K., & Bub, K.L. (2017). Family routines and school readiness during the transition to kindergarten. *Early Education and Development, 28*(1), 59–77.
- Fiese, B.H. (2007). Routines and rituals: Opportunities for participation in family health. *OTJR: Occupation, Participation and Health, 27* (1_suppl), 41S–49S.
- Fulgini, A.J., & Yoshikawa, H. (2003). Socioeconomic resources, parenting, and child development among immigrant families. In M. Bornstein & R. Bradley (Eds.), *SES, parenting, and child development* (pp. 107–124). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum
- Guichard, S., & Grande, C. (2019). The role of environment in explaining frequency of participation of pre-school children in home and community activities. *International Journal of Developmental Disabilities, 65*(2), 108–115.
- Harrist, A.W., Henry, C.S., Liu, C., & Morris, A.S. (2019). Family resilience: The power of rituals and routines in family adaptive systems. In B.H. Fiese, M. Celano, K. Deater-Deckard, E.N. Jouriles, & M.A. Whisman (Eds.), *APA handbook of contemporary family psychology: Foundations, methods, and contemporary issues across the lifespan* (pp. 223–239).
- Heinicke C.M., Fineman N.R., Ruth G., Recchia S.L., Guthrie D., Rodning C. (1999). Relationship-based intervention with at-risk mothers: outcome in the first year of life. *Infant Mental Health Journal, 20*, 359–374.
- Heinicke C.M., Goorsky M., Moskov S., Dudley K., Gordon J., Schneider C et al (2000). Relationship-based intervention with at-risk mothers: factors affection variations in outcome. *Infant Mental Health Journal, 21*, 133–155.
- Hindman, A.H., Skibbe, L.E., & Foster, D. (2013). Exploring the variety of parental talk during shared book reading and its contributions to preschool language and literacy: evidence from the Early Childhood Longitudinal Study-Birth Cohort. *Reading and Writing, 27*(2), 287–313. doi: 10.1007/s11145-013-9445-4
- Holly LE., Fenley A.R., Kritikos T.K., Merson R.A., Abidin RR., Lander D.A. (2019). Evidence-base update for parenting stress measures in clinical samples. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology, 48*(5), 685–705.
- Howe T.S., Sheu C., Wang T., Hsu Y. (2014). Parenting stress in families with very low birth weight preterm infants during infancy. *Research in developmental Disabilities, 35*(7), 1748–1756.
- Isabella RA. (1993). Origins of attachment: maternal interactive behavior across the first year. *Child Development, 64*, 605–621.
- Jarus, T., Anaby, D., Bart, O., Engel-Yeger, B., & Law, M. (2010). Childhood participation in after-school activities: what is to be expected?. *British Journal of Occupational Therapy, 73*(8), 344–350.

- Jarus, T., Lourie-Gelberg, Y., Engel-Yeger, B., & Bart, O. (2011). Participation patterns of school-aged children with and without DCD. *Research in developmental disabilities, 32*(4), 1323–1331.
- Juffer F., Bakermans-Kranenburg M., van Ijzendoorn (2008). *Promoting positive parenting-attachment-based intervention*. Taylor and Francis group
- Justice, L.M., Weber, S.E., Ezell, H.K., & Bakeman, R. (2002). A Sequential Analysis of Children's Responsiveness to Parental Print References During Shared Book-Reading Interactions. *American Journal of Speech-Language Pathology, 11*(1), 30–40. doi: 10.1044/1058-0360(2002/004)
- Kaarensen P.I., Roning J.A., Ulvund S.E., Dahl L.B. (2006). A randomized controlled trial of the effectiveness of an early intervention program in reducing parenting stress after preterm birth. *Pediatrics, 118* (1), e9-e19.
- Kase, L.M. (1999). Routines to the rescue. *Parents Magazine, 74*, 119–120.
- Korfmacher J., Kitzman H., Olds D. (1998). Intervention processes as predictors of outcomes in a preventive home-visitation program. *Journal of Community Psychology, 26*. 49–64.
- Krstić T., Mihić L.J., Mihić I. (2015). Stress and resolution in mothers of children with cerebral palsy. *Research in developmental disabilities, 47*, 135–143.
- Landry S., Smith K., Swank P., Guttentag K. (2008). A responsive parenting intervention: the optimal timing across early childhood for impacting maternal behaviors and child outcomes. *Developmental Psychology, 44*(5), 1335–1353.
- Landry SH, Smith KE, Swank PR, Assel MA, Vellet S. (2001). Does early responsive parenting have a special importance for children's development or is consistency across early childhood necessary? *Developmental Psychology, 37*, 387–403.
- Landry SH., Smith KE., Swank PR. (2006). Responsive parenting: establishing early foundations for social, communication, and independent problem-solving skills. *Development Psychology, 42*, 627–642.
- Lange, B.C., Dáu, A.L.B., Goldblum, J., Alfano, J., & Smith, M.V. (2017). A mixed methods investigation of the experience of poverty among a population of low-income parenting women. *Community Mental Health Journal, 53*(7), 832–841.
- Law, M. (2002). Participation in the occupations of everyday life. *American journal of occupational therapy, 56*(6), 640–649.
- Lawrence P., Davies B., Ramchandani P. (2012). Using video feedback to improve early father-infant interaction: a pilot study. *Clinical Child Psychology and Psychiatry, 18*(1), 61–71.
- Leyendecker, B., Harwood, R.L., Comparini, L., & Yalçinkaya, A. (2006). Socioeconomic status, ethnicity, and parenting. In *Parenting* (pp. 335–358). Routledge.
- Lieberman A.F., Weston D.R., Pawl J.H (1991). Preventive intervention and outcome with anxiously attached dyads. *Child Development, 62*, 1999–2009.
- Mahler K., Mainusch A., Hucklenbruch-Rother E., Hahn M., Hunseler C., Kribs A. (2014). Increased rate of parental postpartum depression and traumatization in moderate and late preterm infants is independent of infant motor repertoire. *Early Human Development, 90*(2), 797–801.
- Mancini, M.C., & Coster, W.J. (2004). Functional predictors of school participation by children with disabilities. *Occupational Therapy International, 11*(1), 12–25.
- Marvin R.S., Pianta R.C. (1996). Mothers' reactions to their child's diagnosis: relations with security of attachment. *Journal of Clinical Child Psychology, 25*(4), 436–445.
- Mathers, S., Sylva, K., Eisenstadt, N., Soukakou, E., & Ereky-Stevens, K. (2014). Supporting early learning for children under three: research and practice. *Journal of Children's Services, 9*(2), 177–187. doi: 10.1108/JCS-02-2014-0008
- McBride B.A., Rane T.R. (1998). Parenting alliance as a predictor of father involvement: An exploratory study. *Family Relations, 47*, 229–236.
- McElvany, N., & Artelt, C. (2009). Systematic reading training in the family: Development, implementation, and initial evaluation of the Berlin ParenteChild Reading Program. *Learning and Instruction, 19*(1), 79–95. doi: 10.1016/j.learninstruc.2008.02.002
- McKay, K., Ross, L.E., & Goldberg, A.E. (2010). Adaptation to parenthood during the post-adoption period: A review of the literature. *Adoption Quarterly, 13*(2), 125–144.
- Mihić, I., Rajić, M., & Torma, D.K. (2016). Stres roditeljstva i kvalitet brige u porodicama dece sa smetnjama u razvoju. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 41*(2), 247–268.
- Mol, S.E., Bus, A.G., & de Jong, M.T. (2009). Interactive Book Reading in Early Education: A Tool to Stimulate Print Knowledge as Well as Oral Language. *Review of Educational Research, 79*(2), 979–1007. doi: 10.3102/0034654309332561
- Mol, S.E., Bus, A.G., de Jong, M.T., & Smeets, D.J.H. (2008). Added Value of Dialogic Parent–Child Book Readings: A Meta-Analysis. *Early Education & Development, 19*(1), 7–26. doi: 10.1080/10409280701838603
- Moore, M., & Wade, B. (2003). Bookstart: A qualitative evaluation. *Educational Review, 55*(1), 3–13. doi: 10.1080/00131910303250
- Murphy, D.A., Marelich, W.D., Herbeck, D.M., & Payne, D.L. (2009). Family routines and parental monitoring as protective factors among early and middle adolescents affected by maternal HIV/AIDS. *Child Development, 80*(6), 1676–1691.
- Needlman, R., Fried, L.E., Morley, D.S., Taylor, S., Zuckerman, B. (1991). Clinic-Based Intervention to Promote Literacy: A Pilot Study. *American Journal of Diseases of Children, 145*(8), 881–884. doi: 10.1001/archpedi.1991.02160080059021
- Needlman, R., Toker, K.H., Dreyer, B.P., Klass, P., & Mendelsohn, A.L. (2005). Effectiveness of a Primary Care Intervention to Support Reading Aloud: A Multicenter Evaluation. *Ambulatory Pediatrics, 5*(4), 209–215. doi: 10.1367/a04-110r.1
- Neuman, S.B., Newman, E.H., & Dwyer, J. (2011). Educational Effects of a Vocabulary Intervention on Preschoolers' Word Knowledge and Conceptual Development: A Cluster-Randomized Trial. *Reading Research Quarterly, 46*(3), 249–272. doi: 10.1598/RRQ.46.3.3
- Nicely P., Tamis-LeMonda C., Grolnick WS. (1999). Maternal responsiveness to infant affect: stability and prediction. *Infant Behavior and Development, 22*, 103–17.
- Oppenheim, D., Dolev, S., Koren-Karie, N., Sher-Censor, E., Yirmiya, N., & Salomon, S. (2007). Parental resolution of the child's diagnosis and the parent-child relationship: Insights from the Reaction to Diagnosis Interview. In D. Oppenheim & D.F. Goldsmith (Eds.), *Attachment theory in clinical work with children bridging the gap between research and practice* (pp. 109–136). Guilford Press.
- Östberg, M., Hagekull, B., & Hagelin, E. (2007). Stability and prediction of parenting stress. *Infant and Child Development: An International Journal of Research and Practice, 16*(2), 207–223.

- Palacios, J., & Sanchez-Sandoval, Y. (2006). Stress in parents of adopted children. *International Journal of Behavioral Development*, 30(6), 481–487.
- Palkovitz R. (2019). Expanding our focus from father involvement to father-child relationship quality. *Journal of Family Theory and Review*, 11, 576–591.
- Palkovitz, R. (1996). Parenting as a generator of adult development: Conceptual issues and implications. *Journal of Social and Personal Relationships*, 13, 571–592.
- Paulussen-Hoogeboom, M.C., Stams, G.J.J., Hermanns, J.M., & Peetsma, T.T. (2008). Relations among child negative emotionality, parenting stress, and maternal sensitive responsiveness in early childhood. *Parenting: Science and Practice*, 8(1), 1–16.
- Puglisi, M.L., Hulme, C., Hamilton, L.G., & Snowling, M.J. (2017). The Home Literacy Environment Is a Correlate, but Perhaps Not a Cause, of Variations in Children's Language and Literacy Development. *Scientific Studies of Reading*, 21(6), 498–514. doi: 10.1080/10888438.2017.1346660
- Raikes, H.A., & Thompson, R.A. (2005). Efficacy and social support as predictors of parenting stress among families in poverty. *Infant Mental Health Journal: Official Publication of The World Association for Infant Mental Health*, 26(3), 177–190.
- Raikes, H., Alexander Pan, B., Luze, G., Tamis-LeMonda, C.S., Brooks-Gunn, J., Constantine, J., Banks Tarullo, L., Raikes, H.A., & Rodriguez, E.T. (2006). Mother-Child Bookreading in Low-Income Families: Correlates and Outcomes During the First Three Years of Life. *Child Development*, 77(4), 924–952. doi: 10.1111/j.1467-8624.2006.00911.x
- Raphael JL., Zhang Y., Giardino A.P. (2010). Parenting stress in US families: implication for paediatric healthcare utilization. *Child: care, health and development*, 36(2), 216–224.
- Reid M.H., Webster-Stratton C., Baydar N. (2004). Halting the development of conduct problems in Head Start children: the effects of parenting training. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 33, 279–291.
- Ren, L., & Fan, J. (2019). Chinese preschoolers' daily routine and its associations with parent-child relationships and child self-regulation. *International Journal of Behavioral Development*, 43(2), 179–184.
- Richter L. (2004). *The importance of caregiver-child interactions for the survival and health development of young children: a review*. Geneva: World Health Organization
- Rodger, S., & Umaibalan, V. (2011). The routines and rituals of families of typically developing children compared with families of children with autism spectrum disorder: An exploratory study. *British Journal of Occupational Therapy*, 74(1), 20–26.
- Rodriguez M., Sokolovic N. Madigan S., Luo Y., Silva V., Misra S., Jenkins J. (2021). Paternal sensitivity and children's cognitive and socioemotional outcomes: a meta-analytic review. *Child Development*, 92(2), 554–577.
- Rodriguez, G., Hartley, S.L., & Bolt, D. (2019). Transactional relations between parenting stress and child autism symptoms and behavior problems. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 49(5), 1887–1898.
- Roos, L.E., Salisbury, M., Penner-Goeke, L., Cameron, E.E., Protudjer, J.L., Giuliano, R., ... & Reynolds, K. (2021). Supporting families to protect child health: Parenting quality and household needs during the COVID-19 pandemic. *Plos one*, 16(5), e0251720.
- Rosenberg, L., Jarus, T., & Bart, O. (2010). Development and initial validation of the Children Participation Questionnaire (CPQ). *Disability and Rehabilitation*, 32(20), 1633–1644.
- Schenker, R., Coster, W., & Parush, S. (2005). Participation and activity performance of students with cerebral palsy within the school environment. *Disability and rehabilitation*, 27(10), 539–552.
- Schoppe-Sullivan S.J., Brown G.L., Cannon E.A., Mangelsdorf S.C., Sokolowski M.S. (2008). Maternal gatekeeping, coparenting quality, and fathering behavior in families with infants. *Journal of Family Psychology*, 22, 389–398.
- Segal, R. (2004). Family routines and rituals: A context for occupational therapy interventions. *American Journal of Occupational Therapy*, 58(5), 499–508.
- Shahaeian, A., Wang, C., Tucker-Drob, E., Geiger, V., Bus A.G., & Harrison, L.J. (2018). Early Shared Reading, Socioeconomic Status, and Children's Cognitive and School Competencies: Six Years of Longitudinal Evidence. *Scientific Studies of Reading*, 22(6), 485–502. doi: 10.1080/10888438.2018.1482901
- Sheeran T., Marvin R.S., Pianta R.C. (1996). Mothers' resolution of their child's diagnosis and self-reported measures of parenting stress, marital relations and social support. *Journal of Pediatric Psychology*, 22(2), 197–212.
- Shonkoff JP, Phillips DA, eds. (2006). *From neurons to neighborhoods: the science of early child development*. Institute of Medicine. Washington (DC): National Academy Press
- Slack, K.S., Holl, J.L., McDaniel, M., Yoo, J., & Bolger, K. (2004). Understanding the risks of child neglect: An exploration of poverty and parenting characteristics. *Child maltreatment*, 9(4), 395–408.
- Smith KE., Landry SH., Swank PR. (2006). The role of early maternal responsiveness in supporting school-aged cognitive development for children who vary in birth status. *Pediatrics*, 117, 1608–17.
- Stolk M., Mesman J, van Zeijl J., Alink L., Bakermans-Kranenburg M., van IJzendoorn M., Juffer F. (2008). Early parenting intervention aimed at maternal sensitivity and discipline: a process evaluation. *Journal of Community Psychology*, 36(6), 780–797.
- Suskind, D., & Leffel, K. (2013). Parent-Directed Approaches to Enrich the Early Language Environments of Children Living in Poverty. *Seminars in Speech and Language*, 34(04), 267–278. doi: 10.1055/s-0033-1353443
- Tamis-LeMonda CS., Bornstein MH., Baumwell L. (2001) Maternal responsiveness and children's achievement of language milestones. *Child Development*, 72, 748–767.
- Tamis-LeMonda CS., Bornstein MH., Baumwell L., Damast AM. (1996). Responsive parenting in the second year: specific influences on children's language and play. *Early Development and Parenting*, 5, 173–83. 26.
- Tamis-LeMonda, C., Shannon, J., Cabrera, N., & Lamb, M. (2004). Fathers and mothers at play with their 2- and 3-year-olds: Contributions to language and cognitive development. *Child Development*, 75, 1806–1820.
- Taraban L., Shaw D. (2018). Parenting in context: Revisiting Belsky's classic process of parenting model in early childhood. *Developmental Review*, 48, 55–81.
- Thullen, M., & Bonsall, A. (2017). Co-parenting quality, parenting stress, and feeding challenges in families with a child diagnosed with autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 47(3), 878–886.

- Tolan P.H., Hanish L.D, McKay M.M, Dickey M.H (2002). Evaluation process in child and family interventions: aggression prevention as an example. *Journal of Family Psychology*, 16, 220–236.
- Vally, Z., Murray, L., Tomlinson, M., & Cooper, P.J. (2015). The impact of dialogic book-sharing training on infant language and attention: A randomized controlled trial in a deprived South African community. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 56(8), 865–873. doi: 10.1111/jcpp.12352
- van den Heuvel-Panhuizen, M., Elia, I., & Robitzsch, A. (2016). Effects of reading picture books on kindergartners' mathematics performance. *Educational Psychology*, 36(2), 323–346. doi: 10.1080/01443410.2014.963029
- van Ijzendoorn M., Juffer F., Duyvensteyn M. (1995). Breaking the intergenerational cycle of insecure attachment: a review of the effects of attachment-based interventions on maternal sensitivity and infant security. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36(2), 225–248.
- van Kleeck, A., Gillam, R.B., Hamilton, L., & McGrath, C. (1997). The Relationship Between MiddleClass Parents' Book-Sharing Discussion and Their Preschoolers' Abstract Language Development. *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 40(6), 1261-1271. 10.1044/jslhr.4006.1261
- Vernon-Feagans, L., & Cox, M. (2013). I. Poverty, rurality, parenting, and risk: An introduction. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 78(5), 1–23.
- Vondra, J., Sysko, H.B., & Belsky, J. (2005). Developmental Origins of Parenting: Personality and Relationship Factors. In T. Luster & L. Okagaki (Eds.), *Parenting: An ecological perspective* (pp. 35–71). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Wade, B., & Moore, M. (1998). An Early Start with Books: literacy and mathematical evidence from a longitudinal study. *Educational Review*, 50(2), 135–145. doi: 10.1080/0013191980500205
- Ward, K.P., & Lee, S.J. (2020). Mothers' and fathers' parenting stress, responsiveness, and child wellbeing among low-income families. *Children and Youth Services Review*, 116, 105218.
- Weiss, J.A., Vecili, M.A., & Bohr, Y. (2015). Parenting stress as a correlate of cognitive behavior therapy responsiveness in children with autism spectrum disorders and anxiety. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 30(3), 154–164.
- Werner DeGrace B (2004) The everyday occupations of families with children with autism. *American Journal of Occupational Therapy*, 58(5), 543–50.
- World Health Organization, WHO. (2001). *International classification of functioning, disability and health (ICF)*. Geneva, Switzerland: World Health Organization.
- Xie Q-W, Chan C.H.Y., Ji Q, & Chan, C.L.W. (2018). Psychosocial Effects of Parent-Child Book Reading Interventions: A Meta-analysis. *Pediatrics*, 141(4), e20172675. doi: 10.1542/peds.2017-2675
- Žegarac, N., Marić, M. i Polić, S. (2020). *Mapiranje programa i usluga pozitivnog roditeljstva u Srbiji*. Centar za prava deteta, Beograd.
- Zuckerman, B., & Needlman, R. (2020). 30 Years of Reach Out and Read: Need for a Developmental Perspective. *Pediatrics*, 145(6), e20191958. doi: 10.1542/peds.2019-1958

